

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra pedagogiky a psychologie

Bakalářská práce

Kresba autoportrétu a jeho vývoj u předškolních dětí

Vypracovala: Magdaléna Kolářová

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kouřilová, Ph.D.

České Budějovice, 2014

Abstrakt

Bakalářská práce bude zaměřena na kresbu autoportrétu u předškolních dětí. Teoretická část se bude zabývat vývojem výtvarného zobrazování, zejména zobrazování lidské postavy a jeho souvislostí s vývojem motoriky (resp. grafomotoriky a vizuomotorické koordinace), vývojem kognitivním, sociálním a emočním. Výzkumná studie bude zaměřena na sledování kresby autoportrétu a jeho proměn v průběhu cca půl roku u předškolních dětí. Sledování bude probíhat u poměrně malého vzorku dětí, získaná data budou hodnocena kvalitativně. Cílem výzkumu bude zjistit, jak se předškolní dítě vidí a pohlíží na sebe a zda se během půl roku jeho způsob zobrazení sebe sama nějak změní či ne.

Klíčová slova:

předškolní období, vývoj výtvarného zobrazení, motorika, představivost, kresba postavy, sebepojetí, barvy

Abstract

This bachelor thesis is focused on drawing of self-portrait at preschool children. The theoretical part deals with creative delineation development, primarily human figure delineation, and its relation with development of motor (graphomotor and visual coordination), cognitive, social and emotional development. The practical part of the bachelor thesis is focused on drawing auto-portrait and its changes during circa half a year at pre-school children. Research sample will be taken by relative small account of pre-school children and it will be evaluated qualitatively. The goal of this research is to found out how the pre-school children see themselves and if there are some changes in the delineation and details, or not.

Key words:

Pre-School child, art imaging development, drawing of a human figure, self-conception, colours

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích, 23. dubna 2014

Magdaléna Kolářová

.....

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat Mgr. Janě Kouřilové Ph.D., vedoucí mé bakalářské práce, za odborné vedení, vstřícnost a poskytování cenných rad.

Dále chci poděkovat zaměstnancům mateřské školy Čěčova v Českých Budějovicích, že mi umožnili přístup k dětem, následnou práci s nimi, a tím i získání obrázků pro výzkumnou část mé bakalářské práce.

OBSAH

I.	ÚVOD	8
II.	TEORETICKÁ ČÁST	9
1.	CHARAKTERISTIKA DÍTĚTE PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU	9
1.1	<i>Kognitivní vývoj</i>	10
1.1.1	Myšlení a řeč.....	11
1.1.2	Paměť.....	11
1.1.3	Vnímání.....	12
1.2	<i>Sociální vývoj a sebepojetí</i>	12
1.3	<i>Emoční a duševní vývoj</i>	13
1.4	<i>Motorický vývoj</i>	14
1.4.1	Hrubá motorika	14
1.4.2	Jemná motorika a grafomotorika	14
2.	DĚTSKÁ KRESBA	16
2.1	<i>Vývoj dětské kresby</i>	18
2.1.1	Faktory ovlivňující dětskou kresbu a její vývoj	24
2.2	<i>Kresba lidské postavy</i>	25
2.2.1	Vývoj kresby lidské postavy	25
2.2.2	Kresba autoportrétu u předškolních dětí	28
2.2.3	Charakteristika jednotlivých prvků v kresbě lidské postavy.....	28
2.3	<i>Barva v dětské kresbě</i>	32
2.3.1	Charakteristika základních barev.....	33
III.	PRAKTICKÁ ČÁST	35
1.	CÍL VÝZKUMU	35
1.1	<i>Výzkumná otázka</i>	35
2.	VÝZKUMNÝ VZOREK A SBĚR DAT	36
3.	POUŽITÁ METODA	37
3.1	<i>Administrace</i>	37

4.	VÝSLEDKY VÝZKUMU	39
4.1	<i>Shrnutí výsledků</i>	45
5.	DISKUSE	46
IV.	ZÁVĚR.....	48
V.	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	49
VI.	SEZNAM TABULEK.....	51
VII.	PŘÍLOHY	52

I. ÚVOD

Jako téma pro svou bakalářskou práci jsem zvolila kresbu autoportrétu u předškolních, tedy pětiletých až šestiletých, dětí. Kresba jako taková mě velice zajímá a doprovází celý můj dosavadní život. Kresba postavy, v mém případě autoportrétu, u malých dětí mi přijde velice lákavá a poutavá, proto bych chtěla zjistit, jak se za půl roku může jejich pohled na sebe sama změnit nebo naopak zůstává neměnný.

Kreslení nám může říci mnohem víc, než pouhá slova. Tato metoda je důležitá zejména u dětí, které nemají tolik zkušeností a názorů a nedokážou se dobře vyjádřit a popsat co cítí. Díky kresbě můžeme nahlédnout do lidského nitra a nevědomí a tím snáze odhalit případné problémy. Tím, že se dítě nakreslí, popřípadě namaluje, vidíme i to, co se nám navenek skrývá. Jaké má dítě sebevědomí, na jaké pozici ve společnosti se vidí a zda je v pořádku jak fyzicky, tak i psychicky. Důležitými aspekty v kresbě jsou také barvy. Každá použitá barva symbolizuje něco jiného, může se lišit jejich uspořádání, kombinace s jinými barvami nebo odstíny jednotlivých barev a jejich dominance v kresbě.

Bakalářskou práci jsem rozdělila do dvou částí, teoretické a praktické.

V první části práce jsem se zabývala charakteristikou předškolního věku, především motorickým, kognitivním, sociálním a emočním vývojem a rozvojem výtvarného zobrazení a kresby lidské postavy u předškolních dětí.

V praktické části jsem se zaměřila na samotné kresby autoportrétu pětiletých až šestiletých dětí. Výzkumný vzorek jsem sbírala v jedné mateřské škole v Českých Budějovicích a pracovala s celkem osmi dětmi, čtyřmi dívkami a čtyřmi chlapci po dobu pěti měsíců, od října 2013 do března 2014. Přibližně každé dva týdny jsem do mateřské školy docházela a získávala od dětí jejich autoportréty. Následně jsem kresby kvalitativně zhodnotila. Všimla jsem si rozdílů a změn, které za tuto dobu nastaly nebo se naopak žádné neprojevíly. Zároveň jsem se zaměřila na úroveň kresebného projevu předškolních dětí.

II. TEORETICKÁ ČÁST

1. Charakteristika dítěte předškolního věku

„Zakončením třetího roku života nastává období, které bývá označováno jako druhé dětství“ (Kňourková, 1986, s. 173).

Předškolní období je nejdůležitější a také nejpozoruhodnější etapou vývoje jedince, neboť to, co bylo u dítěte vrozené, se spojuje s tím, jak je vychovávané a co se za tu dobu naučilo a poznalo (Kňourková, 1986). Předškolní věk je v podstatě období od narození (někdy i včetně vývoje prenatalního) až do vstupu do školy. V užším slova smyslu je „*věkem mateřské školy*“ (Langmeier, Krejčířová, 2006). Ve většině vývojově psychologických publikací je však tato etapa chápána jako věk mezi třetím a šestým rokem dítěte (Šulová, 2004). Je však důležité přistupovat k dítěti v každém věku s ohledem na jeho potřeby a zájmy. Langmeier a Krejčířová (2006) uvádějí, že je třeba vnímat tříleté období před vstupem do školy zvlášť a všimnout si jeho významných charakteristik, které je oddělují od etap předcházejících i od následujícího školního věku.

Vágnerová (2008) předškolní období vymezuje od tří do šesti (někdy i sedmi) let. Konec této fáze není určen fyzickým věkem, ale především sociálním, a to ve smyslu ukončení docházky v mateřské škole a nástupu do základní školy. Pro předškolní věk je charakteristická stabilizace vlastní pozice ve světě, v čemž dítěti pomáhá jeho představivost. Je to fáze fantazijního zpracování informací, intuitivního uvažování, která však ještě není logicky podložená. Dítě své představy uzpůsobuje vlastním možnostem poznání a potřebám. Věk iniciativy, i tak je označováno období předškolního věku, kdy primárními potřebami dítěte je aktivita a sebeprosazování. Aktivita by však měla být účelná a jistým způsobem usměrňovaná.

Tříleté až pětileté (popřípadě šestileté) děti bývají plné energie, zvědavosti a nadšení. Jsou neustále v pohybu a do všeho, co je zaujme, se pouštějí naplno. Během této doby se dále rozvíjejí jejich motorické schopnosti. Ve všem, co děti v tomto věku dělají, se projevuje kreativita a fantazie, ať je to hraní, malování nebo vyprávění, a dospělí by je v jejich nadšení měli podporovat. Výrazně se rozšiřuje slovní zásoba a rozvíjí se intelekt, takže se dítě může

postupně přesněji vyjadřovat, dokáže lépe řešit problémy a plánovat dopředu. Předškolní děti jsou velmi pevně přesvědčeny o pravdivosti svých názorů. Zároveň si však také začínají uvědomovat potřeby ostatních a do určité míry získávají kontrolu nad svým chováním. Touží po vlastní nezávislosti, ale přitom potřebují být stále ujišťovány, že jim někdo dospělý pomůže, že je podpoří, utěší nebo zachrání, pokud to bude potřeba (Aleen, Marotz, 2005).

V pátém roce se jejich chování stabilizuje, jsou klidnější a jsou lépe adaptované. Zkoušejí dělat především to, co zvládnou, jsou rády s rodinou, především s matkou, která pro ně představuje střed veškerého okolního světa, a nerady se vzdalují mimo domov, jsou stálejší. Pětileté děti bývají hodné a to je pro ně velice důležité, rády plní zadané úkoly a jsou za ně chváleny (Vašutová, Pavlas, 1999).

Předškolnímu období se také jinak říká období hry (Šulová, 2004). Děti si hrají a experimentují, pomocí hry se začleňují do kolektivu, vytváří si vlastní realitu. To však skončí s nástupem do školy, kdy hru vytlačí práce a povinnosti, proto by si dítě předškolní období mělo co nejvíce a nejlépe prožít, neboť je to v podstatě poslední možnost, kdy je nespoutané povinnostmi a režimem, je jednoduše dítětem.

„Toto vývojové období je charakterizováno rozvojem pohybové aktivity a intenzivního smyslového a citového vnímání“ (Lisá, 1986, s. 169). Dítě potřebuje být neustále v pohybu a aktivní a to jak verbálně, neustálým kladením otázek, tak motoricky. Vedle toho je však stejně silná potřeba *stability, jistoty, zázemí, trvalosti a bezpečí* (Šulová, 2004). Psychický vývoj dítěte významně pokročil, postupně se vymezují základní schopnosti, které charakterizují lidskou osobitost. Mění se celkově kvalita chování dítěte, které vyjadřuje určitou harmonickou strukturu vzájemně sladěných pohybů a individualitu předškolního dítěte (Kňourková, 1986).

1.1 Kognitivní vývoj

Kolem čtvrtého roku věku se vývoj inteligence dítěte dostává z úrovně předpojmové (symbolické) na vyšší úroveň, která se nazývá názorové (intuitivní) myšlení. Dítě již uvažuje v celostních pojmech, jež vznikají na základě podobností. Usuzování je však ještě závislé na tom, co dítě momentálně vnímá či si představuje, zaměřuje se na to, co vidí či vidělo (Langmeier, Krejčířová, 2006).

1.1.1 Myšlení a řeč

Předškolní děti bývají zvědavé, což je povzbuzuje k verbálnímu projevu i myšlení. V období mezi třetím a šestým rokem dochází ke zkvalitňování řečových dovedností, dítě si rozšiřuje slovní zásobu, která je však ovlivněna výchovou a prostředím, ve kterém dítě vyrůstá, vývoj je tedy individuální. Myšlení je stále vázáno na činnost a aktivitu dítěte, jež chápe vztahy mezi různými ději a stavy, jen pokud se vztahují k jeho činnostem. Dítě je v tomto období dosti egocentrické, v myšlenkových procesech převládají názory a hlediska vycházející z něj samého. Dítě není schopné odlišit mezi psychologickou realitou a objektivním světem. Je přesvědčeno, že i ostatní sdílejí jeho úhel nazírání (Šulová, 2004).

Šulová (2004) dále popisuje pojmy, které jsou charakteristické pro myšlení v předškolním období dítěte; *antropomorfismus* neboli tendence polidšťovat předměty, dále *prezentismus* jako chápání všeho ve vztahu k přítomnosti, *fantazijní přístup*, definován jako vliv fantazie převládající nad respektováním logických skutečností a *synkretismus*, spřahování nelogických znaků.

Langmeier s Krejčířovou (2006) konstatují, že symbolické i předoperační myšlení je stále úzce vázáno na vlastní činnost dítěte a je *egocentrické*, *antropomorfické* (všechno polidšťuje), *magické* (mění fakta podle vlastního přání) a *artificialistické* (všechno se „dělá“, je vyrobeno).

1.1.2 Paměť

Pro paměťové procesy je typická obraznost, citovost a živelnost. Dítě si zpočátku jevy pamatuje bez většího úsilí, později dochází k zapamatování úmyslnému. Nedokáže však proniknout do podstaty většiny okolních jevů a věcí, což je důsledkem konkrétního myšlení, tedy, co vidí teď a tady. Je proto důležité dát dítěti prostor pro rozvíjení logické paměti pomocí neustálého vysvětlování i jednoduchých věcí, situací či zážitků (Pavlas, Vašutová, 1999).

Jak zmiňuje Lenka Šulová (2004), paměť v tomto období bývá převážně bezděčná, záměrná paměť se začíná utvářet až kolem pátého roku. Dítě používá mechanickou paměť, jejíž kapacita spolu s aktivitou a zvědavostí tvoří v tomto věku dobrý základ pro přijímání informací.

1.1.3 Vnímání

Předškolní dítě si více všímá detailů a nevnímá všechny věci jako celek. Zřejmé je to především v oblasti zrakového vnímání. Vnímání nabývá na analytičnosti. V oblasti sluchového vnímání dítě rozlišuje hlásky a mění se rozsah a intenzita sluchového vnímání. Při vnímání prostoru má dítě tendenci přeceňovat, objekty se mu zdají větší než dospělému. Předškolní dítě se také příliš neorientuje v čase, nerozlišuje budoucnost a minulost (Pavlas, Vašutová, 1999).

Představy předškoláka jsou velmi pestré a barvité, často fantazijní. Mezery mezi vnímanými jevy si tak doplňuje podle svého, tomuto procesu se říká konfabulace. „*Jsou to myšlenky, o kterých jsou děti přesvědčeny, že jsou pravdivé*“ (Šulová, 2004, s. 69).

1.2 Sociální vývoj a sebepojetí

Pro dítě v předškolním věku hraje rodina nejvýznamnější roli v oblasti socializace, v přijímání a osvojování běžných norem chování. Velmi důležitá je i socializace vnitřního prožívání dítěte - sebepojetí. Hartl, Hartlová (2000, s. 524) definují výraz sebepojetí jako „*představa o sobě, to, jak jedinec vidí sám sebe*“. Oproti sebeúctě je důraz kladen na poznávací složku a jeho dimenze je hodnotící a popisná. Součástí sebepojetí je sebedůvěra.

V předškolním věku prochází dítě stále egocentrismem, tedy vnímá sebe jako centrum všeho dění. Už pětileté či šestileté dítě má o sobě nějaké mínění a bere sebe sama jako něco jedinečného.

Vágnerová (2008, s. 235) uvádí, že: „*Významným sociálním mezníkem je zařazení do mateřské školy. Předškolní děti se učí žádoucím způsobům chování, především prosociálního, respektujícího práva ostatních*“. Důležitou úlohu v socializaci dítěte zastává hlavně hra a dětský kolektiv.

Sebehodnocení v předškolním věku je celkem vysoké, ale není ještě tak stabilní, je závislé na aktuální sociální situaci a odráží pozitivně vztahy s rodiči. Sebepojetí předškolního dítěte se z velké části odvíjí od výchovy a přístupu ze strany rodičů, také zde hraje roli jejich emoční stránka, především matky. Pokud je matka např. neurotická či úzkostná, odrazí se to i v chování a sebehodnocení dítěte. Je proto velmi důležité v dítěti v tomto věku budovat silnou

osobnost a sebevědomí, podporovat samostatnost a chuť objevovat a zkoušet nové věci. Dítě potřebuje být v sociálním kontaktu, mít společenské uznání, identitu a především seberealizaci (Šulová, 2004).

Důležitou roli v socializaci hraje také sexualita a vymezování genderových rolí, u kterých je nejviditelnější pokrok právě v předškolním věku. Dítě má možnost přejímat názory, postoje a projevy chování typické pro vlastní rodovou identitu nejen od rodičů a příbuzných, ale i od ostatních lidí. Pro dítě je ovšem velice přínosné, pokud tráví volný čas s vrstevníky nebo učitelkami v mateřské škole, tedy ne jen s rodinnými příslušníky, neboť přebírají a učí se novým hodnotám, normám a pravidlům v jiném prostředí (Janošová, P., 2008).

1.3 Emoční a duševní vývoj

Dle Vágnerové (2008, s. 196) „*emoční prožívání předškolních dětí je charakteristické větší stabilitou a vyrovnaností, než jaká byla typická pro batolecí věk*“. Emoční prožívání odráží aktuální situace a jsou spojeny s aktuálním uspokojením či neuspokojením dítěte.

Předškolní období je velice důležité pro formování základních citových projevů, neboť citové prožívání dítěte je v tomto věku velmi intenzivní, ale zároveň krátkodobé a proměnlivé. Děti již začínají ovládat své citové projevy, dokážou být kritické i samy k sobě, své chování hodnotí, litují se či se zlobí za něco samy na sebe. Dále se vytváří tzv. sebecit, který souvisí s pocitem vlastní identity a sebevědomím. U zdravě prospívajících předškoláků převažuje veselá nálada, postupně ustupuje strach z neznámého a důležitými sociálními city se stávají láska, nenávisť, sympatie či antipatie (Šulová, 2004).

Primárním determinantem chování a citového prožívání je výchova a rodina. „*Přiměřený a harmonický duševní vývoj dítěte předškolního věku je přímo závislý na souladu v rodině a citové stabilitě rodičů*“ (Kňourková, 1986, s. 175). Projevování a vyvolávání kladných emocí je velice důležité pro šťastný život dítěte, ale i jeho rodičů a okolí. Tak, jak se budou rodiče před dítětem chovat, takové vyjadřování emocí si dítě zafixuje a přijme za přirozené. Citové složky osobnosti předškoláka se projevují ve všech oblastech psychického dění a zároveň ovlivňují jeho vnímání, hru, způsob verbálního vyjadřování i osvojování si sociálních návyků ve společnosti (Kňourková, 1986).

1.4 Motorický vývoj

V oblasti motorického vývoje u předškolního dítěte dochází k viditelnému zdokonalování kvality pohybové koordinace, která se projevuje ve schopnosti plně sebeobsluhy, od oblékání a svlékání, zavazování tkaniček či zapínání knoflíků a zipů až po úklid a hygienu. Předškolní dítě má přirozeně touhu po aktivním pohybu, kterou můžeme dobře využít při osvojování všech důležitých a podstatných návyků, které dítě účinně zužitkuje v činnostech ve školní práci (Kňourková, 1986).

Nadcházející změny, se kterými se dítě dále setkává, nejsou příliš nápadné, ale dokážou jedince ovlivnit v jeho budoucím životě ve společnosti i v jeho soběstačnosti. Motorický vývoj můžeme označit jako „*stálé zdokonalování, zlepšenou pohybovou koordinaci, větší hbitost a eleganci pohybů*“ (Langmeier, Křejičřová, 2006).

1.4.1 Hrubá motorika

Již ve třech letech dítě dovede bez problémů chodit a pohybovat se jako dospělý. Padá jen velmi zřídka a do schodů i ze schodů již chodí bez držení a střídá nohy. Pohyby jsou přesnější, účelnější a mnohem plynulejší. Dítě je hbitější, učí se jezdit na kole či začíná provozovat různé pohybové aktivity či sporty.

Pětileté dítě lépe koriguje své pohyby, je si jistější a elegantnější. S lehkostí svede chodit pozadu, je schopné se naučit kotrmelec, skákat přes švihadlo, hodíme-li mu míč ze vzdálenosti jednoho metru, dokáže ho chytit (Šulová, 2004; Langmeier, Křejičřová, 2006).

1.4.2 Jemná motorika a grafomotorika

V předškolním období se u dítěte rozvíjí také jemná motorika, která je však viditelně determinována probíhající osifikací ruky, jež bývá dokončena teprve kolem sedmého roku života. Dítě si rádo hraje s různými materiály, ať už je to plastelína, knoflíky, kamínky, látka či korálky. Dítě se učí novým tvarům a materiálům, zkoumá je a porovnává (Šulová, 2004).

S rozvojem jemné motoriky úzce souvisí i vývoj grafomotoriky a kresby, kdy dítě od spontánního čárání po papíře, mnohdy i po stěnách či podlaze, plynule přechází až ke

schopnosti dobře napodobit základní tvary a namalovat postavu člověka (Šulová, 2004). Podobně ve své knize uvádí i Kňourková (1986), že harmonizace celkové pohyblivosti a motorické obratnosti je těsně propojena s koordinací a jemnou motorikou ruky. Kolem čtvrtého až pátého roku se již zcela projevuje dominance vedoucí ruky. Ve věku kolem pěti až sedmi let dítě umí správně uchopit a držet tužku při kreslení, popřípadě psaní (Looseová, Piekertová, Dienerová, 2001).

Tříleté dítě již ovládá pohyby rukou natolik, že bez obtíží dokáže napodobit různý směr čáry, vertikální, horizontální i kruhový, třeba jenom podle předlohy na papíře. Ani tvary mu nedělají problémy, ovládne i kresbu křížku. V pátém roce dokonce napodobí čtverec a kolem šestého roku trojúhelník. Zároveň roste i jeho schopnost vyjádřit pomocí kresby své představy (Langmeier, Křejičřová, 2006).

V prvních sedmi až osmi letech života dítěte se rozvíjejí nové schopnosti a vyvíjejí se jako reakce prostřednictvím neustálého přizpůsobování a nabývání nových zkušeností a dovedností. Další vývojové kroky jsou možné až v případě, kdy jsou zajištěny ty předchozí. Každý nový stupeň vývoje podporuje rychlejší vývoj dalších schopností dítěte. To znamená, že aby se dítě naučilo psát, jsou pro ně nezbytné základní zkušenosti a dovednosti v oblasti učení a prožívání. Dítě musí nejprve chápat své okolí a v něm dokázat uchopit předměty rukama, tělem, očima i ušima, aby mohlo převádět zkušenosti i do abstraktních pojmů. Např. pokud si dítě nikdy v životě nemělo možnost ohmatat kruh či jiný tvar, nedovede si ho představit ani v myšlenkách, natož ho nakreslit na papír (Looseová, Piekertová, Dienerová, 2001).

2. Dětská kresba

...všechna umělecká díla jsou písmo, nikoli teprve díla, jež jsou zřejmě taková, jsou to hieroglyfy, k nimž kód byl ztracen a k jejichž obsahu v neposlední řadě přispívá to, že kód chybí. Umělecká díla jsou řečí jako písmo.

Paul Klee (in Babyrádová, 1999, s. 32)

„Vědomě psát znamená nevědomě kreslit sama sebe“

Max Pulver (in Davido, 2001, s. 29)

Ukazuje se, že dětská kresba je jedním z nejvhodnějších přístupů k poznání osobnosti dítěte. Na základě dětských kreseb lze snadno sledovat vývoj jedince, což napomáhá lepšímu porozumění jeho potřeb. Dítě na papír promítá svá nevědomá i vědomá přání. Ke kreslení většinou nemusíme dítě nutit, protože ho to baví. Kreslení je nejen zábavou a hrou, ale i snem a realitou (Davido, 2001). Od jiných her se ale přece jen liší, výsledkem je totiž relativně trvalý produkt, jímž je čára či barevná skvrna, která vyzývá k další hře, k jejímu zkoumání a prohlubování (Uždil, 2002).

Piaget a Inhelderová (1966, s. 53) popisují kresbu následovně: *„kresba je formou sémiotické funkce, která má ve vývojové řadě místo mezi symbolickou hrou a obraznou představou. Podobně jako symbolická hra je kresba provázena funkční radostí a má sama v sobě svůj cíl (autotelismus). S obraznou představou sdílí snahu napodobit skutečnost“*.

Kresba je pro dítě významná i z hlediska výchovy, zejména v navazování kontaktů a spolupráce s druhými (Lisá, Kňourková, 1986). Předškolní děti svůj vlastní názor na svět vyjadřují v kresbě, vyprávění nebo ve hře. Již síla čáry nám může mnohé o dítěti napovědět. Kreslí-li tenké, nepatrné čáry, často gumuje a čáry nastavuje, přerušuje, někdy si pomáhá pravítkem, značí to něco o jeho nízké sebedůvěře, ustrašenosti, nejistotě a nevýraznosti. Opakem jsou děti sebevědomé, někdy až agresivní, které kreslí tlusté, silné čáry, může se stát, že rytím se dokonce protrhne papír (Davido, 2001).

Pro dítě je kresba jedním z nejpřirozenějších vyjadřovacích prostředků, jakousi „obrázkovou řečí, pomocí níž vypráví o dojmech, jimiž je přeplněno a které ho tedy v jistém smyslu zatěžují“ (Uždil, 2002, s. 16). Tak, jako je pro dospělého samozřejmostí mluvené slovo, tak je pro dítě důležité kreslení. Odráží jak úroveň jeho intelektu, tak i jeho emoce a prožívání. Kresba může také odhalit vztahy v rodině, skryté touhy či obavy, dokonce i zneužívání nebo týrání.

První studie o dětských obrázcích vznikly přibližně před osmdesáti lety a je s nimi spojováno jméno G. H. Luquet. Rosaline Davido (2001, s. 15-16) ve své knize uvádí oblasti, ve kterých se studie dětské kresby uplatňují:

- Při *testování mentální úrovně* - Na základě kresby lze hodnotit inteligenci dítěte, inteligenční kvocient.
- Jako *komunikační prostředek*, kdy obrázky mohou napomoci v případě, že dítě dostatečně nezvládá jazyk. Usnadňují komunikaci dítěte při jazykové bariéře, kdy jedinec svá přání a myšlenky může vyjádřit pomocí tužky a papíru, aniž by je vyslovoval.
- Jako *prostředek zkoumání afektivity dítěte*
- Jako *prostředek k vyjádření znalostí dítěte o svém těle a jeho situování v prostoru*
- Jako *ukazatel rodinné situace a toho, jak tuto situaci dítě vnímá* (např. kresba rodiny)

Dětská kresba je podle Kňourkové (1986, s. 180) „*ukazatelem jak grafomotorických schopností a vizuomotorické koordinace, tak i citového vnímání světa kolem sebe*“. Kresby dětí předškolního věku jsou schopné velice nápadně vystihnout rodinné prostředí, citové zázemí, dokonce i psychické strádání u dětí vyrůstajících v narušené rodině či v ústavu.

Kresebný projev šestiletého dítěte by měl odpovídat jednak jeho motorickým dovednostem, ale i mentální a citové vyspělosti (Kňourková, 1986).

Při interpretaci dětské kresby je důležité přihlížet nejen k pozitivním a jasným prvkům, ale stejně podstatné je hodnotit i to, co dítě opomene nakreslit či vynechá, úmyslně nebo omylem. To může mnohé prozradit a napovědět o problémech dítěte, emočním či sociálním strádání. Ať už v kresbě domu, krajiny či postavy, vynechávky mají velice podstatný význam. Např. pokud dítě nenakreslí postavě ústa, ukazuje to na neschopnost komunikovat nebo jedinec chce záměrně zatajit či skrýt něco, o čem se nemluví nebo nesmí

mluvit. Je proto důležité všimnout si záměru absence či opomenutí určitých prvků v kresbě a samozřejmě brát v úvahu i kontext (Davido, 2001).

2.1 Vývoj dětské kresby

Z výzkumů je dokázáno, že všechny děti na celém světě začínají kreslit přibližně stejným způsobem. Hromadným zkoumáním kresebných projevů dětí se dokázala existence určitých typických vývojových znaků, které se v kresbě objevují v závislosti na chronologickém věku dítěte (Pavlas, Vašutová, 1999).

Jakmile je dítě schopné vzít do ruky tužku a konat jednoduché grafomotorické pohyby, začíná kreslit a to ještě dříve, než si vůbec uvědomí smysluplnost svých výtvarů. Jednoduše čmárá a pak to nějak pojmenuje. Je však dokázáno, že dítě smysl kresby a čáry, kterou po sobě tužka zanechá, pochopí ještě dříve, než to dokáže uskutečnit, to ho však netrápí a kreslí a kreslí (Říčan, 2006).

Začátky kresby a výtvarného tvoření však můžeme sledovat už i u ročního batolete, neboť i samotný pohyb prstu, otisk zamazané dlaně na bílou plochu či sledování stop prstu o na zamlženém skle, je způsob kreslení (Uždil, J., 2002)

Dříve autoři zastávali dva protikladné názory. Jedni tvrdili, že kresby jsou ve svém základě realistické, přidržují se skutečných předloh a kresby podle představy se objevují poměrně pozdě. Druzí byli toho názoru, že již první kresby idealizují skutečnost. Luquet však dokázal, že záměr dětské kresby je až do osmi až devíti let realistický. Dítě zprvu kreslí to, co o určité osobě či předmětu ví, teprve mnohem později graficky znázorňuje, co vidí (in Piaget, Inhelderová, 1997).

Realismus kresby prochází různými stádii (Piaget, Inhelderová, 1970):

- První pokus o výtvarné znázornění, jenž nazýváme čaranicí a jejíž význam dítě teprve odhaluje během kresby, Luquet označuje jako „*nahodilý realismus*“.
- Následuje „*nepochopený realismus*“, kdy dítě ještě není schopno sjednocování a klade prvky kresby vedle sebe a nekoordinuje je v celek, např. klobouk nakreslí postavě nad

hlavou, knoflíky vedle kabátu apod.. Luquet podotýká, že panák je jedním z nejčastěji kreslených modelů a prochází velmi zajímavým vývojem.

- Dalším obdobím je „*intelektuální realismus*“, v němž kresba znázorňuje tzv. pojmové vlastnosti předlohy bez ohledu na zrakovou perspektivu. Například dítě nakreslí postavě z profilu obě oči, protože ví, že člověk má dvě oči, ale neuvědomí si, že druhé oko není vidět, pokud člověk stojí z boku. Podobně je tomu i v případě, kdy dítě kreslí předměty, které jsou např. pod zemí, v břiše člověka nebo uvnitř domu. Jednoduše na papír znázorňuje vše, o čem ví, že existuje bez ohledu na polohu předmětů.
- „*Zrakový realismus*“ nastupuje kolem osmého až devátého roku života dítěte a má dvě nové vlastnosti. Kresba již zachycuje jen to, co je vidět z hlediska určité perspektivy. Profil obsahuje tedy jen jedno oko a ucho. Skryté části předmětu nejsou již zobrazovány a předměty v pozadí jsou menší než ty, co vidíme v popředí.

Maria Fürst (1997) charakterizuje dětskou kresbu ve čtyřech fázích:

- ***Fáze čmárání*** - Ve věku od jednoho a půl roku do dvou let dítě teprve objevuje, že rytí či tlačení zanechává trvalé stopy, ať už na papíře nebo v písku či na zemi. Už toto je začátek kreslení. Fáze čmárání je specificky funkční stadium, jež slouží k rozvoji motoriky. V této fázi dítě kreslí to, k čemu má emocionální vztah. Formální stránka nebo obtížnost zobrazovaného předmětu mají však malý význam.
- ***Symbolické stadium*** - V tomto stadiu dítě kombinuje různé základní prvky a vytváří si pro určité předměty šablony. Tento mechanismus podporují často dospělí a to ovlivňuje kreativní vývoj dítěte většinou negativně. K prvním symbolům zobrazování člověka patří tzv. hlavonožec. Postava má hlavu, ze které rostou jak ruce, tak i nohy.
- ***Naivní realismus*** - Mezi pátým a osmým rokem je zobrazování podřizováno vyprávěcímu momentu. Dítě nekreslí, co vidí, ale to, co zná. Obrazy si v hlavě představuje a pak překresluje na papír. Například, když má dítě nakreslit zážitek z prázdnin, nemusí už na tom místě být, stačí, když si pamatuje, jak to tam vypadalo.
- ***Vizuální realismus*** - S vizuálním nebo také kritickým realismem dítě dosahuje nové formy kresebných konstrukcí. Obrazy, které dítě nakreslí, jsou již plánované, a zobrazované předměty stojí v navzájem správném poměru. Přibližně u jedenáctiletých dětí se vyvíjí cit pro perspektivu, proporci a míru.

Podle Marie Vágnerové (2006) je kresba neverbální symbolickou funkcí, ve které se projevuje tendence zobrazit realitu tak, jak ji dítě chápe. Vývoj kresby prochází několika fázemi, z nichž počáteční ještě symbolický charakter nemá.

1. **Presymbolická, senzomotorická fáze.** Pro děti batolecího věku je grafomotorická činnost, tj. čmárání, zajímavá sama o sobě, často víc než její výsledek. Dítě se svým výtvořem dále nezabývá.
2. **Fáze přechodu na symbolickou úroveň,** období dodatečného, resp. sekundárního symbolického zpracování. Dítě postupně zjistí, že čmárání může být prostředkem k zobrazení reality, stává se symbolem. Grafomotorický produkt bývá dostatečně pojmenován, obvykle na základě nějakého výrazného znaku, typického pro určitý objekt.
3. **Fáze primárního symbolického vyjádření.** Dítě dovede uskutečnit úmysl kresbou nebo něco konkrétního zobrazit. Teprve v této fázi se kresba stává jedním ze způsobů symbolického zobrazení skutečnosti (Piaget, 1966; Kellogová, 1969; Sieger a kol. 2003 in Vágnerová, 2005). Podobnost kresby zobrazovaného objektu je závislá na rozvoji celého komplexu schopností a dovedností (např. motoriky, senzomotorické koordinace, poznávacích procesů atd.), ale i na dalších faktorech, jako je např. aktuální emoční stav. Protože je kresba pojímána spíše jako vyjádření názoru dítěte na zobrazovaný objekt, mohou v ní být více zdůrazněny subjektivně významné znaky než jeho reálná podoba. Matějček (1994) v této souvislosti stručně a výstižně říká, že dítě kreslí to, co o objektu ví, co se mu na něm zdá důležité (in Vágnerová, 2008).

Herbert Read (1967) uvádí následující vývojová stadia dětské kresby dle Cyrila Burta (Mentální a školní testy):

- **Čárání-** S tímto způsobem výtvarného zobrazení se můžeme setkat již u dvouletých dětí a trvá přibližně do pěti let věku dítěte, ale vrchol nastává ve třech letech. Čárání se u dětí dělí na bezzáměrné črtání tužkou, záměrné črtání tužkou, napodobivé črtání tužkou a lokalizované čárání. Poslední stádiem dítě přechází ke stadiu „linie“.
- **Linie-** Objevuje se ve věku čtyř let, kdy se rozvíjí zraková kontrola. U dítěte tohoto věku se stává oblíbeným námětem lidská postava (tzv. „hlavonožec“).

- **Popisný symbolismus**- Tímto stádiem prochází dítě přibližně ve věku pěti až šesti let. Dítě v tomto stadiu setrvává u určitého schématu zobrazovaného předmětu, aniž by si uvědomovalo jeho reálný vzhled (Babyrádová, 1999).
- **Popisný realismus**- v popisném realismu v kresbě se dítě ocitá kolem sedmého až osmého roku a jeho kresby jsou zatím ještě spíše logické než vizuální, kdy dítě kreslí to, co ví, ne to, co vidí.
- **Vizuální realismus**- Ve věku devíti až deseti let dítě prochází tzv. vizuálním realismem a přechází ze stadia kreslení z paměti do zobrazování reality a přírody, setkáváme se zde se dvěma fázemi: dvojrozměrná fáze, kdy je kresba jen v obrysu, a trojrozměrná, ve které se dítě pokouší dát předmětu nějaký rozměr, hmotnost, pozornost věnuje překrývání a perspektivě, objevuje se zde i snaha o stínování a kresbu krajiny.
- **Potlačení**- Toto stadium začíná obvykle ve třinácti letech, ale můžeme se s ním setkat již kolem jedenáctého roku. Dítě ztrácí zájem o kresbu a spíše se projevuje slovně. Kresba lidské postavy se vyskytuje jen zřídka.
- **Umělecké oživení**- objevuje se v raném dospívání a asi od patnácti let dítěte se kreslení poprvé přeměňuje v opravdové umění. Kresby získávají příběh a odlišuje se i tvorba dívek a chlapců. Mnozí však tohoto stádia nikdy nedosáhnou, neboť fáze potlačení je dominantní.

Rosaline Davido (2001) vymezila šest fází kresebného vývoje:

- **Období skvrn** – S tímto výtvarným projevem se můžeme setkat u dětí do jednoho roku života. Pokud by dítěti bylo umožněno „malovat“ určitě by dělalo skvrny, v tomto věku však ještě není vhodné, aby si dítě vybíjelo své umělecké pudy.
- **Stadium čmáranic** (kolem jednoho roku) - Marthe Bernson (Davido, 2001) se domnívá, že u ročního dítěte je tužka jakousi prodlouženou rukou a čáry, které vytvoří na papíře, přímo souvisejí s „já“ dítěte. Kresbu již lze interpretovat, např. „šťastné a vyrovnané dítě kreslí silné čáry, které na papíře zaberou mnoho místa, naproti tomu nevyrovnané dítě tužku záhy odhodí“ (Davido, 2001, s. 22).
- **Stadium čarání** následuje hned po období čmáranic, tedy od jednoho roku a trvá přibližně do tří let věku dítěte. Toto stadium přímo souvisí s rozvojem organických

funkcí dítěte, objevuje se také fáze spojená s vývojem intelektu dítěte, neboť dítě napodobuje psaní dospělých, tvoří různé kličky a vlnky, a snaží se lépe uchopovat psací náčiní, většinou tužku. Dítě však neudrží příliš dlouho pozornost, během kreslení mění původní nápad a může se dokonce stát, že dílo vůbec nedokončí. Jedinec někdy projevuje svůj záměr až v závěru kreslení, tomu se říká „náhodný realismus“, kdy dítě čmáranici nějak pojmenuje na základě náhodné podobnosti či nápadu.

- **Stadium hlavonožců a univerzálních postav** - Od tří do pěti let dítě zvládá kresbu mnohem lépe a jeho obrázky začínají mít určitý obsah. Kreslí především postavy, které jsou pro něj nejzajímavější, a to tzv. hlavonožce – kolečko znázorňující současně hlavu i tělo, ke kterému připojí dvě čárky jako nohy a někdy další čárky jako ruce. S přibývajícím věkem dítě do obrázků aplikuje více detailů, soustřeďuje se na oči, ústa, pupík apod. Mezi pátým a šestým rokem dítě postavu obohacuje o další kolečko, trup. Postava je v tomto věku vždy zobrazena zepředu. Až kolem šesti let dítě kreslí všechny čtyři končetiny.
- **Transparentnost** – Tento zajímavý způsob zobrazení se začíná objevovat přibližně od věku pěti až sedmi let, někdy až do devíti let, ale zpravidla vymizí s nástupem dítěte do školy. Dítě kreslí objekty jakoby průhledné, transparentní. I přesto, že běžně je vidět jen vnějšek objektu, dítě zobrazuje i to, co je uvnitř, tedy, co nebývá vidět, např. mamince miminko v břiše, pokoje a nábytek v domě, orgány v těle, pupík pod oblečením apod. děti v tomto věku kreslí to, co již znají, ne, jak se věci doopravdy jeví. Postavě z profilu tedy nakreslí dvě oči, neboť ví, že člověk dvě oči má a nepřemýšlí nad tím, že z profilu vidět nejsou.
- **Vizuální realismus** - Dítě ho do svých kreseb promítá ve věku kolem sedmi let a trvá přibližně do dvanáctého roku, není to však pravidlem, neboť záleží např. na mentální úrovni, sociálním a kulturním prostředí či emoční zralosti, tak tomu je i u všech předchozích stadií. Dítě v tomto období kreslí to, co vidí a jeho pohled na svět je již objektivnější než předtím. Příkladem je třeba kresba domu, kdy dítě kreslí jen vnějšek, pokud chce zobrazit i vnitřek, tak jen to, co je vidět okny. Důležitým mezníkem v sedmi letech dítěte je kresba profilu, který je již reálný.

Po tomto stadiu nastupuje poslední fáze kresby a tím je zobrazení prostoru. Dětská díla jsou propracovanější a detailnější, objevuje se snaha o perspektivu.

Děti v průběhu vývoje projdou všemi fázemi v podstatě stejně, jen v jinou dobu a záleží na individualitě dítěte. Tito vybraní autoři popisují a pojmenovávají různá stádia vývoje kresby, které však mají mnoho společné.

První fází, kterou děti projdou, je období skvrn, kdy jedinec bezmyšlenkovitě a bezcílně zanechává na různých plochách otisky ruky či jiných nástrojů. Dalším stádiem, na jehož názvu se shodnou leckteří autoři a psychologové, je období čarání, které odpovídá dle Marie Vágnerové (2006) presymbolické (senzomotorické) fázi a u dětí se s ním setkáváme kolem prvního až druhého roku života. Výsledek stále nedává smysl, ale dítě si již uvědomuje, že něco tvoří. Luquet tuto fázi označuje jako nahodilý realismus (in Piaget, Inhelderová, 1970). Evžen Perout (2005) období čáranic navíc rozdělil do tří etap: chaotické (bezobsažné čarání, zvládnutá čáranice a pojmenovaná čáranice. Společným stádiem, kterým děti procházejí přibližně ve třech až čtyřech letech, je kresba lidské postavy v podání tzv. hlavonožců. Trvá zhruba do pátého roku, kdy se postupně zdokonaluje a formuje v realističtější postavu. Mezi pátým a sedmým rokem pak dítě kreslí především to, co již zná, než to, co vidí. Od devíti let se kresba stává bohatší, promyšlenější a přechází ze stádia kreslení z paměti do zobrazování reality a toho, co dítě vidí.

Čarání, jehož výsledkem je čáranice, nebývá koordinované a plánované, jeho obsah nemá většinou význam. Dítě si na něm alespoň rozvíjí motorické schopnosti, pohyb ruky a tah čáry (Pavlas, Vašutová, 1999).

V kresbě dítěte předškolního věku se prolíná stadium obrázkového a spontánního realismu s počátky *popisného symbolismu* (Kňourková, 1986). Pravděpodobně mezi pátým a šestým rokem dítě začíná oddělovat zážitky od reality a kreslí více podle svých představ a fantazie než dle předlohy, používá tzv. *stadium realistické kresby*. Dítě kreslí, co o daném předmětu ví, ne, jak ho vidí před sebou, dokáže si již věci představit v hlavě a podle toho je zobrazit na papír. Mezi oblíbené objekty kresby patří zvířata, kterým často propůjčují lidskou tvář. Dalšími populárními motivy jsou domy, dopravní prostředky a stromy. Vývoj dětské kresby je završen stádiem naturalistické kresby, to nastupuje po desátém roce života dítěte. Ukončuje se tak tzv. zlatý věk dětské kresby. Mizí realistické prvky, dítě začíná kreslit skutečně to, jak se mu daný předmět jeví a ne jen podle toho, co o něm ví. Objevuje se také perspektiva a snaha o stínování a zlepšují se proporce kresby, naopak ubývá zájem o ornamenty. Mezi desátým a jedenáctým rokem ve vývoji kresby narazíme na krizové období.

Kresba je pro dítě popisná, schematická a nezáživná. Děti jsou více kritické jak k sobě, tak k okolí a jejich zájem o kreslení klesá (Pavlas, Vašutová, 1999).

2.1.1 Faktory ovlivňující dětskou kresbu a její vývoj

Každé dítě se vyvíjí jinak rychle, přesto však každé projde všemi vývojovými stádii. Stejně tak je tomu tak i v kresbě a výtvarném zobrazení. Mezi dětmi jsou velké rozdíly ve vývoji kresby. Rozdíly se mohou týkat jak zájmu o kresbu a postoji k ní, tak i výsledků, které vznikají na papíře. Bednářová a Šmardová (2006) uvádí faktory, které ovlivňují vývoj a úroveň dětské kresby:

- mentální vyspělost dítěte
- motorika - důležitá je koordinace oka a ruky, aby dítě bylo schopné kreslit
- zrakové vnímání - schopnost rozložit celek na části, vidět detaily, odlišnosti
- paměť, pozornost, schopnost představivosti a reprodukce – dobrá pozornost je předpokladem vnímání a všímání si
- stimulace a vliv okolí, zejména u předškoláků

Kvalita kresby odráží jak zrakovou a motorickou koordinaci, tak smyslové vnímání dítěte a jeho pohled a uchopení světa. Důležitá je jeho kreativita a inteligence, která se také projevuje v jeho kresbách. V neposlední řadě je podstatné se zaměřit i na sociální oblast, sebevědomí a sebepojetí dítěte. To jsou faktory, které kresbu ovlivňují a na papíře se projeví např. v použití barev - introverti si vystačí se základními, nevýraznými barvami, extroverti naopak rádi experimentují a obrázkům dodávají pestrost a živost; síle čáry - agresivnější děti mají tendenci na psací potřebu tlačit, někdy se může stát, že protrhnou papír, u slabších povah zase sotva linku na papíře najdeme - či na stylu kresby. I to, jak se dítě vidí a chápe, se odrazí na papíře, především v kresbě postavy, popř. autoportrétu. Důležitým faktorem může být i situace v rodině, vztahy mezi jednotlivými členy nebo ve třídě mezi vrstevníky.

2.2 Kresba lidské postavy

Dítě rádo zobrazuje především osoby a předměty, které pro ně mají subjektivně obecný a trvalý význam. Středem zájmu dítěte je především člověk, což může být ovlivněno egocentrismem a závislostí na dospělých osobách, mezi kterými se dítě často pohybuje, a které jsou pro něj autoritou (Pavlas, Vašutová, 1999).

Prakticky ve všech kulturách se u dětí můžeme setkat s kresbou zavřených tvarů, kterým přidávají paprscité výběžky, a tím již vzniká základ kresby lidské postavy. Úroveň zobrazení člověka může být odrazem znalosti vlastního těla, ale často také souvisí s vývojem grafomotoriky, která do jisté míry ovlivní výsledný vzhled postavy. Dítě sice ví, že člověk má např. uši, krk, oči apod., ale nenakreslí realistický obraz, jen proto, že není grafomotoricky ještě tak zdatné a s danými prvky si na papíře neví rady. Některé děti jsou graficky zručnější a esteticky vnímavější, proto svou kresbu postupně vylepšují výrazněji a jsou tedy vidět jasné pokroky v zobrazení (Cognet, G. 2013).

Pokud má dítě např. za úkol nakreslit sebe, může to pro něj být obtížnější, než kdyby v zadání byla kresba jakékoliv postavy, protože je omezeno určitým tématem. Kresba je jakýmsi prostorem pro vyjádření fantazie, kdy je možné vše. Postavy můžeme oblékat, přisuzovat jim různé schopnosti a vzhled. Některé děti např. dokážou kreslit podle fantazie, nerealistické postavy, zato s propracovanými detaily, ale kresba autoportrétu jim může dělat potíže. I na to by se při interpretaci mělo dbát a brát toto v potaz (Cognet, G. 2013).

2.2.1 Vývoj kresby lidské postavy

Již mezi třetím a čtvrtým rokem se dítě čím dál více zaměřuje na kresbu lidské postavy, která se stává jeho ústředním tématem ve výtvarném projevu. Jako první se u dítěte objevuje zobrazení postavy jako tzv. hlavonožce. Postava je opravdu jednoduchá, ovál či kruh symbolizuje jak obličej, tak trup. Toto znázornění lidské postavy se nejprve orientuje na obličej, jenž dítě dobře zná už od narození. Mívá již náznaky vlasů, úst, očí či nosu. Později se v kresbě vyskytují i horní a dolní končetiny, avšak často nesprávně napojované hned k hlavě. Trup je však v dětské kresbě ještě dlouho opomíjen (Pavlas, Vašutová, 1999). Rychlost vývoje postavy následně postupuje podle toho, jak často a intenzivně se dítě kresbě

věnuje, důležitým aspektem je i pozitivní přístup rodičů a podněcování ke kreslení (Uždil, 2002).

V kresbách pětiletých dětí jsou postavy zobrazovány dvojdimenzionálně, tedy plošně, končetiny jsou tvořeny dvěma čarami. Detaily jako např. krk či uši jsou dětmi opomíjeny, hlava, trup a končetiny nejsou ještě v souladu, neboť hlava je pro dítě stále nepodstatnější částí lidského těla, kreslí ji tedy mnohdy větší než trup (Pavlas, Vašutová, 1999). Jak dítě roste, postavě dopřává více detailů, jako jsou třeba oči s panenkami, ústa či pupík (Davido, 2001).

Až kolem šestého roku je tělo úplné, všechny končetiny jsou na svém místě (Davido, 2001). Šestileté děti jsou již zručnější a to se projevuje i na jejich výtvarném znázornění lidské postavy. Zdokonalují se formální znaky a proporce lidského těla, paže jsou napojeny k trupu (k „ramenům“ (Uždil, 2002)) a nohy jsou umístěny souběžně vedle sebe. V tomto věku se děti již pokouší o náznaky oděvu postavy (Pavlas, Vašutová, 1999). Oblečení je ještě jednoduché a nenápadné. Obličej je nejčastěji tvořen puntíky, tečkami či kruhy, symbolizující oči, nos a ústa. Nos může být tvořen i pravým úhlem (Novotná in Kucharská, Májová, 2005).

V sedmi letech věku jsou tělesné proporce postavy opět o něco dokonalejší, objevuje se znázornění krku a přibývá detailů, které jsou součástí oblečení, jako např. *sukně, klobouk, nákupní taška* (Uždil, 2002, s. 27). Dítě diferencuje podle oblečení mužskou a ženskou postavu (Pavlas, Vašutová, 1999).

Od osmi let se mění technika kresby, tvary a proporce jsou propracovanější a lidštější. Dítě se pokouší o náznaky profilové kresby či pohybu. Profil postavy však ještě mnohdy bývá nedokonalý a smíšený neboť dítě postavě z profilu nakreslí dvě oči, jsou umístěny tzv. „en face“. Častější pokusy o postavu v pohybu se vyskytují u devítiletých dětí. U dívek se můžeme setkat více s kladením důrazu na oblečení, účes a vlasy či detaily v obličejí (Pavlas, Vašutová, 1999).

Děti mladšího školního věku zobrazují postavy dvojím způsobem. Kolem šestého až sedmého roku používají analytický způsob kresby, kdy kladením jednotlivých tvarů tvoří figuru. Přibližně v osmi letech se styl kresby mění na syntetický. Dítě plynule vede jednu linii a tím vzniká celá tělo. Můžeme se často setkat i se smíšeným stylem, kdy dítě kombinuje oba typy zobrazení u různých částí těla (Jirásek, 1965 in Kucharská, Májová, 2005).

Samotný vývoj kresby lidské postavy končí přibližně mezi desátým a jedenáctým rokem (Pavlas, Vašutová, 1999).

Tento vývoj však nemusí být jedinou možnou cestou. Každé dítě je jedinečné stejně jako jeho způsob kresby a zobrazení postavy. Někdy se hned na počátku kreslení objevuje podlouhlý typ lidské figury s dobře členěným trupem, s hlavou, někdy dokonce i s krkem. U pětiletých a šestiletých dětí se nemusíme setkat pouze s figurami s velkou hlavou a malým trupem, ale někdy trup svou velikostí převládá nad velikostí hlavy (Uždil, 2002). Studie se přiklání k Luquetovu tvrzení, že „*detailů na postavě přibývá s růstem mentální úrovně*“ (Davido, 2001, s. 24). Podle způsobu zobrazení postavy a umístění detailů, lze hodnotit inteligenci dítěte. Také od dětí získáváme informaci o vnímání jejich vlastního těla (Davido, 2001).

U čtyřletého dítěte kresba člověka většinou začíná již s nějakým záměrem, kdy už zhruba ví, co chce nakreslit, tato představa se však v průběhu kreslení může změnit a dítě ji pojmenuje úplně jinak. Např. dítě chce nakreslit pána, ale konečná verze se podobá spíše žirafě. V pěti letech kresba více odpovídá představě dítěte, je mnohem detailnější a také motorická koordinace je znatelně vyspělejší - postava má hlavu, trup, ruce, nohy, obličej, v šesti letech je opět mnohem vyspělejší a propracovanější (Langmeier, Krejčířová, 2006).

Vágnerová (2008) rozlišuje typický vývoj lidské postavy:

1. **Stadium hlavonožce** - Kresba lidské postavy se objevuje přibližně kolem třetího roku života dítěte a vychází ze zkušeností s vlastním tělem, ale může být i výsledkem pozorování jiných lidí. Nejvýznamnější je pro ně lidský obličej, který je důležitý při navazování sociálního kontaktu. Dalším typickým znakem, který tříleté děti ve své kresbě znázorňují, jsou končetiny. Dítě kreslí to, co považuje za důležité.
2. **Stadium subjektivně fantazijního zpracování** – To můžeme pozorovat u čtyř až pětiletých dětí. Pro toto stadium jsou typické detaily, dítě postavu postupně obléká. Bývá zobrazován pupík, knoflíky apod. Pro tyto detaily je společným prvkem trup.
3. **Stadium realistického zobrazení** (přechod k realismu). Kolem šestého a sedmého roku se dětské výtvary stále více podobají skutečnosti. Dítě stále spíše kreslí to, co vidí. Tato proměna je jedním z mezníků rozvoje dětské kognitivní decentrace, tedy schopnost vnímat více dimenzí současně.

Ve třech letech věku dítě své výtvořiny znázorňuje jako nerealistickou kresbu, která kolem čtvrtého roku přechází ke kresbě tzv. hlavonožce. V pěti letech již dokáže pojmout dvojdimenzionální obrysovou kresbu, kdy končetiny nejsou pouhými tyčkami či jednoduchými čarami, ale jsou zobrazeny jako dvourozměrné, zabírají nějakou plochu a více se podobají lidským končetinám. Přibližně šestileté dítě zachycuje postavu z profilu, mění se lineární znázornění a proporce.

2.2.2 Kresba autoportrétu u předškolních dětí

Dítě začne kreslit samo sebe, až když si plně uvědomuje vlastní tělesné schéma, až získá představu o svém těle a jeho situování v prostoru. Toto vědomí však není vrozené a u každého jedince je odlišné a individuální, postupně se utváří prostřednictvím životních zkušeností (Davidov, 2001).

Téměř v každé kultuře se objevuje kresba člověka a je dětmi upřednostňovaná na první místo, neboť autor v kresbě postavy pokaždé, byť nevědomě, vyobrazí z části i sám sebe a promítne do kresby své přednosti či vzhled (Cognet, 2013). Děti v předškolním věku většinou při kresbě postavy automaticky zobrazují sebe sama nebo jim blízké osoby.

2.2.3 Charakteristika jednotlivých prvků v kresbě lidské postavy

Hlava a tělo

Hlava, sídlo rozumu, je nejpodstatnějším prvkem v kresbě lidské postavy. Již nejmenší dětské umělci začínají kresbu postavy hlavou. Hlava, a s ní i obličej, může mít různý tvar, velikost a podobu. Nejmenší děti kreslí hlavu větší než tělo, postupně se proporce srovnávají do normálu a poměr hlavy a trupu je odpovídající realitě. Naopak u starších dětí může velká hlava značit patologický problém, např. u paranoiků. Zvětšená hlava, plná rozumu a vědomí, informuje o vyšším intelektu, racionální kontrole, ale také potlačovaných emocích a sexualitě. S malou hlavou se setkáváme u dětí trpících depesemi a s pocitem méněcennosti, zmenšená hlava také charakterizuje slabší intelekt (Davidov, 2001). Pro malé děti je však typické, že postavám kreslí zvětšenou hlavu a tělo menší, proto je velice důležitá obezřetnost při interpretaci kresby postavy (Novotná in Kucharská, Májová, 2005).

Důležitou částí hlavy je obličej, který postavě dává lidskou podobu, polidšťuje ji. Každý jednotlivý prvek obličeje má určité místo v kresbě a jeho vynechání či přemíra symbolizuje určité patologie či zvýšenou pozornost v různých sociálních a emočních oblastech (Davido, 2001). Výraz obličeje vyjadřuje náladu, přičemž se nejvíce dočteme z výrazu úst. Pokud jsou rysy ve tváři nejasné a nevýrazné, ukazují na plachost dítěte, obtíže se sebehodnocením a nízké sebevědomí. Chybějící obličej v kresbě postavy nejčastěji symbolizuje nedostatečný kontakt s okolím či povrchnost v interpersonálních vztazích (Altman, 1998 in Šafránková - Zradičková, Z. 2009).

Zrak je jedním z nejdůležitějších smyslů. Oči, zrcadlo do duše, jak se někdy říká, dokážou mnohé vypovědět o jeho autorovi i o jeho vnímání a pohledu na svět a kontaktu s okolím. Široké a rozjasněné oči mohou značit zvědavost, ale i dětskou naivitu, naopak zmenšené či přivřené signalizují stažení se z reality, nezájem o okolí. Dívky se rády líčí a malují si oči, to se projeví i v kresbě, u chlapců, kteří kreslí velké a výrazné oči, pokud nevynechají ani obočí, se pak můžeme domnívat, že jde o homosexualitu. Nos je symbolem pudovosti, pokud je nakreslený zdeformovaný, u dítěte to může signalizovat problémy se sexualitou. Symbolika nosu se může pojit i se sebedůvěrou, kterou určuje jeho velikost (Davido, 2001).

Uši nám umožňují, abychom slyšeli, něco se dozvěděli. Zvědavé děti je kreslí velké. Ve většině případů dětských kreseb však uši chybí, poukazuje to pak na neschopnost komunikovat. Tento fakt může být ale zkreslující, neboť dívky si často kreslí dlouhé husté vlasy a pod nimi uši zkrátka vidět nejsou. Některé děti uši nekreslí záměrně, dávají tím najevo, že něco slyšet nechtějí. U starších dětí by už ale uši chybět neměly (Davido, 2001).

Ústa slouží k verbální komunikaci, symbolizují řeč, přijímáme jimi potravu. Vážou se hlavně k matce, mají určitou spojitost s erotikou a sexualitou. *„Dítě, které opomene znázornit u svých postav ústa, zpravidla vyjadřuje sexuální problémy nebo problémy ve vztazích - oidipovský komplex, špatné vztahy s matkou apod.“* (Davido, 2001, s. 55). Absence úst v kresbě postavy je rovněž typická pro děti, které doma postrádají vlídnou, láskyplnou komunikaci. Pokud dítě nakreslí postavu s otevřenými ústy, jež cení zuby, značí to agresivitu. Jazyk v ústech odráží problémy s nevyřešenou sexualitou. Naopak sevřené rty do rovné čáry, ve kterých není známka úsměvu, na nás mohou působit napjatě. Ústa do tvaru „O“ se vyskytují u velmi malých dětí, u starších obvykle směřují k opožděnému duševnímu vývoji (Davido, 2001).

Krk propojuje hlavu s trupem, v kresbách souvisí s kontrolou v oblasti citového a pudového života. Pokud dítě v kresbě postavy krk vynechá, upozorňuje nás to na nedostatek sebekontroly (Davido, 2001). Předškolní děti krk většinou znázorňují jako pravidelný čtverec či obdélník (Novotná in Kucharská, E., Májová, A., 2005)

Vlasy jako ozdoba hlavy, dělají člověka člověkem, diferencují muže a ženy. Obvykle představují sexuální atribut a u dětí s narcistickými sklony bývají načesané a kudrnaté (Davido, 2001). Děti brzy hlavu zdobí vlasy, nejdříve jen jednoduše jako trčící jeden vedle druhého, postupně se zobrazení zdokonaluje a děti (především dívky) své postavy obdarovávají složitějšími účesy, např. copany, vlnami apod. (Uždil, 2002).

Zobrazení rukou projde různými podobami ve vývoji kresby lidské postavy. Symbolizují zájem o okolí, komunikaci i snahu prosadit se (Šafránková, Zradičková, Z. 2009). Končetiny dělají člověka člověkem a v obrázcích nabývají různých podob, počet prstů je také v každém věku u dětí různý. Dobře vyznačené ruce vyjadřují sociabilitu. Také směr nakreslených paží má různý význam; podle toho, kam ruce směřují, dítě ukazuje na optimismus nebo pesimismus postavy, do níž se ve skutečnosti sám autor promítá. Ruce odtažené od těla jsou příznakem sociability (Davido, 2001).

Těžištěm a jistou oporou postavy jsou nohy. U křehkých a depresivních jedinců bývají ohnuté či zkrivené. Dolní končetiny symbolizují stabilitu, postoj, jistotu či ambice. Pokud dítě nohy v kresbě vynechá nebo postavě přisoudí jen slabé tenké nohy, dává nám tím najevo pocit bezmocnosti nebo omezení, postavě odpírá pohyb, možnost hýbat se. Postavy jevící se v pohybu, s nohama pokrčenými či z boku značí hravost anebo infantilitu, sedící či ležící figura je známkou pasivity, útlumu a pohodlnosti dítěte. Jestliže dítě figuru znázorní i kolena, můžeme se domnívat, že jde o agresivní podtext (Davido, 2001).

Trup je vzhledem k vývoji dítěte zobrazován různým způsobem. Poprvé je realisticky ztvárněn až ve fázi, která následuje po fázi hlavonožce. Pokud v tomto stádiu trup chybí, není to tak významné, jako jeho absence v pozdějším věku, která již může symbolizovat patologii. Absenci trupu lze chápat jako projev odmítnutí vlastního těla, při nápadném zvýraznění mužských či ženských znaků může jít např. o nejistotu v identifikaci genderových rolí (Šafránková, Zradičková, Z. 2009).

Oblečení

„Šaty dělají člověka“ to platí i v kresbě lidské postavy. Pokud nahé postavy kreslí dítě do sedmi let, nemusíme se obávat, že je něco v nepořádku, desetileté děti by si však své figury již oblékat měly, v opačném případě je zde riziko asociálního, případně patologického chování. Nahotu v kresbě si můžeme vykládat dvěma způsoby, „*může znamenat naivitu, nevinnost, čistotu, ale také ponížení (připomeňme si, jakého smyslu nabyla v koncentračních táborech)*“ (Davido, 2001, s. 56).

Dítě začíná kreslit oblečené postavy kolem pátého a šestého roku. Oblečení může mnohé o dítěti prozradit, a to např. zda je schopno diferenciaci, zda dokáže rozlišovat mužské a ženské pohlaví a podle toho postavu obléct. Pokud postavu obleče do roztrhaných a neupravených šatů, je zřejmé, že ani sebe sama si neváží, naopak sebevědomé děti si vyberou barevný a dobře vypadající oděv. To platí i v případě, že kreslí členy rodiny, kamarády apod. Jedinci, kteří si kreslí teplé oblečení a větší množství, i přesto, že na pozadí není zrovna zimní krajina či tématem není postava v zimě, jsou pravděpodobně depresivní a cítí se nemilovaní (Flugel, in Davido, 2001). Teplé oblečení je jakýmsi ochranným štítem před světem bez lásky. Dítě tak ukazuje na citové strádání a potřebu lásky a sounáležitosti ze strany rodičů (Davido, 2001).

Doplňky

Také doplňky v sobě skrývají určitý význam, např. kravata, dýmka, špičatý klobouk, cigareta, deštník, hůl apod. mohou představovat falické, sexuální, symboly. Flugel konstatuje, že „*si subjekt, který kreslí dýmku nebo cigaretu, posiluje tímto sebevědomí, protože zobrazení falického symbolu ho chrání před strachem ze ztráty penisu*“ (Davido, 2001, s. 56). Doplňky se však mohou vyskytovat v kresbách kreativních dětí s rozvinutým myšlením a představivostí, které chtějí svá díla obohatit a vyzdobit. Setkáme se s nimi především u holčiček. Nemusí vždy značit jen sexuální podtext. Dalšími módními doplňky mohou být např. kapsy, knoflíky, deštník, klobouk, u dívek kabelka či kufřík u mužů (Davido, 2001).

2.3 Barva v dětské kresbě

V předškolním období kresba a grafomotorické hry stimulují dítě k experimentaci s barvou. Děti velice intenzivně vnímají barvy, i přesto, že ve svém kresebném projevu je příliš neuplatňují. Obvyklými barvami, které děti pro svou kresbu zvolí, jsou červená, žlutá, modrá a zelená. Užívány jsou v různých výrazných kontrastech. Další barvy, se kterými se v dětských kresbách můžeme setkat, vznikají smícháním či kombinací barev základních. „*Kresebný projev šestiletého dítěte by měl odpovídat jak jeho motorickým dovednostem, tak i mentální a citové vyspělosti*“ (Kňourková, 1986, s. 180-183).

Jak uvádí Davido (2001), nepřítomnost barvy v celé kresbě, nebo jen při zpracování určitých témat, může prozrazovat citovou prázdnotu, někdy i asociální sklony nebo introverzi. Vynechání barev však může být také důsledkem úzkosti či obavy, strachu „odhalit se“. Pestrými barvami by na sebe děti upozornily, odhalily by své nedostatky či slabiny. Tím, že dítě barvy vynechá a kreslí jen tužkou, se stává nenápadným. Při použití barvy se uplatňují její různé vlastnosti, jako např. intenzita, hustota, viditelnost z dálky a odstín. Všechny tyto prvky specifikují hodnotu různé části kresby. Například spojení určitých barev působí harmonicky, jiné naopak šokuje svou křiklavostí, nesouladem a poukazuje na poruchu, která bývá především citového původu. Dítě používá barvy dvojnásobem. Buď napodobuje přírodu (modré nebe, zelená louka, žluté slunce) nebo se nechává vést svým nevědomím, a to vypovídá nejvíce o jeho myšlení a osobnosti.

Děti předškolního věku vnímají velice intenzivně barvy, i když ve vlastním kresebném projevu je v takové míře neuplatňují. Obvykle volí ze základních barev a užívají je ve značných kontrastech. Mezi oblíbené patří červená, žlutá, modrá a zelená barva.

Emotivní funkce barvy má v kresbě až druhotnou roli. Jestliže však dítě opakovaně barevnost zdůrazňuje, je potřeba tomuto emočnímu sdělení věnovat zvýšenou pozornost. Dítě lákají jasné a kontrastní barvy a rádo je uplatňuje v kresbě jako symbolický prvek (Kňourková, 1986).

Extrovertní dítě, které překypuje afektivitou a energií, vyhledává kontakty a vše vyjadřuje své city, zpravidla používá velký počet rozdílných a jasných barev, především červenou, žlutou, oranžovou a bílou. Naproti tomu introvertní dítě, s nímž se jen obtížně navazuje kontakt a je tišší, se spokojí s minimem barev, průměrně s jednou až dvěma.

Většinou to bývají barvy modrá a zelená, fialová nebo černá, popřípadě šedá, nepřiliš výrazné a křiklavé barvy. Stabilní dítě, které je sociálně adaptované kreslí zpravidla čtyřmi až šesti barvami (Davido, 2001).

2.3.1 Charakteristika základních barev

Červená

Červená se řadí mezi tzv. teplé barvy. Je především barvou vzrušení, a to jak v pozitivním, tak i negativním smyslu. Je pro ni charakteristická dynamika, energie, síla a vzdor až agrese. Děti, v jejichž kresbách tato barva převažuje, jsou sebevědomé, průbojné, často cholericke a extrovertní, dokážou si vybudovat svou pozici mezi vrstevníky.

Červená barva přináší životní sílu, pocit vlastní hodnoty a sebedůvěry ve vlastní talent a schopnosti.

Podle doktora A. Bouveta je zcela normální, když dítě před šestým rokem používá výhradně červenou. Později to však může vyjadřovat tendenci k agresivitě a nedostatečné kontrole emocí a sebeovládání (Davido, 2001).

Modrá

Modrá barva je pravým protipólem červené. Je to barva vody a oblohy a patří mezi studené barvy. Působí uklidňujícím dojmem, je přívětivá, symbolizuje něhu, věrnost a důvěru. Barva světle modrá je spojována s průzračností oblohy, se vzduchem, je přívětivá, neklade žádné nároky. Je pravým ztělesněním pohody. V kresbách ji používají i děti mladší pěti let. Vyznačují se tím, že své chování více kontrolují než děti, které používají červenou. Pokud šestileté dítě kreslí modrou barvou, znamená to, že je dobře adaptované. Pokud však používá výhradně modrou, ukazuje to na přílišnou sebekontrolu (Davido, 2001).

Zelená

Potenciální energie této barvy se neprosazuje navenek. Tato barva je v přírodě statická, ale uvnitř je obsažena energie růstu. Vesměs používaná jako barva konzervativní, symbolizuje obecně přírodu a také naději. Zelená je barvou klidnou, vážnou, symbolizuje naději, mládí, bezpečí a jistotu. Posiluje a zkvalitňuje mezilidské vztahy. Má vliv na city a lásku, a také může ovlivnit lidské ego. Zelená barva posiluje vztah k vnímání krásy. Může

působit teple i chladně. Poukazuje na princip přirozeného, zdravého růstu (Vysekalová a kol., 2012). Děti ve svých kresbách používají světlejší zelenou, dospělí tmavší. Davido (2001, s. 37) uvádí, že „*použití je srovnatelné s modrou a odráží spíš sociální vztahy.*“ Lidé, kteří tuto barvu preferují, se nezaleknou žádných překážek. Mají sklon pečovat o druhé, ale také je rádi ovládají a kontrolují. Touží po obdivu a uznání (Pleskotová, 1983).

Žlutá

Vzniká smícháním červené a zelené barvy. Symbolizuje dynamickou pohybovou energii, která vystupuje ven. Dalším významem je touha po rozvíjení se, je v ní naděje, povzbuzuje a osvobozuje, působí vesele a otevřeně (Vysekalová a kol., 2012). Lidé, kteří tuto barvu upřednostňují, jsou extrovertní, sebevědomí a nestydí se.

Je často spojována s červenou nebo používána samostatně. Někdy ukazuje na velkou závislost dítěte na dospělém (Davido, 2001).

Černá

Černá barva je protipól bílé, demonstruje konečné rozhodnutí. Může představovat agresivní vzdor (obzvláště v kombinaci s červenou), symbolizuje nicotu, absolutní odříkání a v naší kultuře je vnímána jako barva smutku a smrti (Vysekalová a kol., 2012). Zároveň je však černá spojována s elegancí, autoritou, silou. Tato barva je barvou formální. Vytváří vysoký kontrast, stejně tak jako bílá, ale s opačným emocionálním zabarvením. V kresbě může symbolizovat strach, úzkost, depresi, nebezpečí nebo smrt, lze ji interpretovat i jako úkryt, ochranu, smutek, tmu či nedostatek života. Někdy ale svědčí o bohatém vnitřním životě. Slouží k ohraničení osobního prostoru, záleží na síle linky. Vyskytuje se v jakémkoliv věku. V období puberty vyjadřuje nepřístupnost a ostych vyjadřování citů (Davido, 2001).

III. PRAKTICKÁ ČÁST

1. Cíl výzkumu

Cílem praktické části bakalářské práce je sledování vývoje a změn v kresbě autoportrétu u předškolních dětí, vyrůstajících v běžném prostředí, po dobu pěti měsíců. Důležitými aspekty budou projevy změn, rozdílů či posunů v kresbě, výskyt detailů či jiných prvků v průběhu půlročního sledování.

1.1 Výzkumná otázka

Hlavní výzkumnou otázkou, kterou jsem si v praktické části bakalářské práce položila a na které je výzkum založen, je: **„K jakým změnám dochází v kresbě autoportrétu u předškolního dítěte během půl roku?“**

2. Výzkumný vzorek a sběr dat

Jako podklad pro výzkumnou část bakalářské práce mi sloužily obrázky od dětí z předškolní třídy jedné mateřské školy v Českých Budějovicích. Jedná se o běžnou, větší státní mateřskou školu bez speciálního zaměření. Děti, které mi obrázky kreslily, jsem vybrala náhodně a bylo jich celkem osm, čtyři chlapci a čtyři dívky. Nejmladšímu dítěti, se kterým jsem pracovala, bylo na začátku výzkumu 5; 3 let a nejstaršímu 5; 11 let. Průměrný věk zkoumaného vzorku na začátku sledování byl 5; 7 let.

Děti z výzkumného vzorku netrpěly žádnými zřejmými fyzickými či psychickými problémy, nebyly ani hendikepované. Jejich motorika byla na standardní úrovni předškolního dítěte. Jednotlivé obrázky byly sbírány po přibližně dvou až třech týdnech od října roku 2013 do března roku 2014.

3. Použitá metoda

Jako výzkumnou metodu jsem použila kresbu postavy, respektive kresbu autoportrétu. Dětem jsem před každým kreslením sdělila, co mají za úkol, tedy „*nakresli sama/sám sebe, jak nejlépe to dovedeš*“. Děti nebyly omezeny časem a mohly se tedy kresbě věnovat tak dlouho, jak uznaly za vhodné. Měly k dispozici papír velikosti A4 a ke kresbě mohly použít jak fixy, tak pastelky různých barev. Respondenti pracovali u stolů, aby nebyli rušeni ostatními dětmi, které si hrály v herně, a mohly se plně soustředit na kreslení. Chlapci si vždy sedali s chlapci a dívky s dívkami.

Celkem jsem od každého dítěte získala osm autoportrétů, celkem jsem tedy hodnotila a pracovala s 64 kresbami.

3.1 Administrace

Obrázky, které jsem získala od dětí do svého výzkumu, budu hodnotit kvalitativní formou, budu si tedy především všímat detailů a změn, které nastaly, a celkového zobrazení. Obrázky vyhodnotím pomocí mnou stanovených kritérií, které povedou ke zjištění případného pokroku v kresbě předškolních dětí. Pokud respondent dané kritérium splňuje, udělím mu 1 bod, pokud nikoliv, získá 0, viz tabulky č. 1-5 s grafy.

Pro vyhodnocení kreseb jsem si stanovila následující **kritéria**:

1. **Postava má mít krk** (pokud se v kresbě začne v průběhu výzkumu vyskytovat krk, bude kritérium bráno jako splněné)
2. **Detaily v obličeji - oči, nos, ústa** (pokud obličej obsahuje všechny z uvedených částí, bude kritérium hodnoceno jako splněné)
3. **Další detaily obličeje - uši, řasy, obočí, brýle** (stačí přítomnost jednoho dalšího detailu a kritérium bude hodnoceno jako splněné)
4. **Postava má na každé ruce pět prstů** (pokud bude mít postava na obou rukách pět prstů, bude kritérium považováno za splněné)
5. **Ruce vyrůstají z ramen** (jestliže paže vyrůstají z ramen, kritérium bude splněné)

Po doplnění dat do tabulek jsem vygenerovala grafy, na kterých je vidět, k jakým změnám v kresbách došlo. Splněné kritérium je charakterizováno sloupkem v grafu. Pokud nedošlo k žádné změně v zadaných kritériích, graf zůstane prázdný. I tato informace je důležitá a vypovídající.

Grafy jsou diferencovány pomocí barev, dívky jsou označeny červenou barvou, chlapci modrou, pro lepší orientaci. Každý graf patří jednomu respondentovi; dívkám, tedy D1 - D4, a chlapcům, CH5 - CH8. Grafy jsou k dispozici v přílohách.

4. Výsledky výzkumu

Pro výzkumnou část jsem si stanovila kritéria, uvedená výše v kapitole 3.1 *Administrace*, která by předškolní děti měly, alespoň na konci výzkumu, v kresbě postavy dodržovat a splňovat. V následujících tabulkách jsou zaznamenány výsledky.

Tabulka č. 1: 1. kritérium - Postava má mít krk

	Krk							
	1. kresba	2. kresba	3. kresba	4. kresba	5. kresba	6. kresba	7. kresba	8. kresba
D1	1	1	1	1	1	1	1	1
D2	0	0	0	0	1	1	1	1
D3	1	1	0	1	1	1	1	1
D4	0	0	0	0	1	1	1	0
CH5	1	0	1	1	1	0	0	1
CH6	1	0	1	0	0	1	0	0
CH7	1	1	1	1	1	1	1	1
CH8	1	0	0	1	1	1	1	1
Celkem	6	3	4	5	7	7	6	6

Vysvětlivky:

D= dívka, CH= chlapec

1-8= pořadové číslo dítěte

1.- 8.= pořadové číslo obrázku

1= splněné kritérium

0= nesplněné kritérium

První stanovené kritérium se vztahuje k zobrazení krku. Tabulka č. 1 popisuje všech osm respondentů a jejich výzkumné obrázky. V grafech, které vycházejí ze zmíněné tabulky, je zřejmý pokrok v této oblasti.

Pouze u dvou dětí, D1 a CH7, se krk v kresbě objevoval po celou dobu výzkumu. U dalších dvou je zobrazování krku spíše nahodilé. Silná čára mezi čtvrtým a pátým obrázkem ukazuje na zlom, kdy téměř všechny děti tento prvek začaly v kresbě zobrazovat. Může to být ovlivněno přípravou na zápis do školy, kdy se děti kresbě postavy věnují pečlivěji, neboť k pátému šetření došlo v únoru. Také součty pod jednotlivými výzkumnými obrázky poukazují na to, že k pokroku došlo od pátého šetření. Čísla symbolizují celkový počet respondentů, kteří v daném šetření kritériu vyhověli a krk nakreslili.

V podstatě všechny čtyři dívky se během výzkumného šetření naučily, nebo již od začátku uměly, na postavě zobrazovat krk. Dívky s pořadovým číslem jedna a s číslem tři, ta jen v jednom případě krk do kresby nezapojila, ve všech výzkumných obrázcích tento prvek neopomenuly, proto k žádnému pokroku nedošlo. Naopak u D2 a D4 je patrný pokrok, který lze sledovat i na grafu č. 1, viz přílohy. Krk, jakožto požadované kritérium, dívky začaly v kresbě vyznačovat až od pátého šetření, což dává jasně najevo zlepšení hodné pozornosti.

U chlapců byla úspěšnost nižší, pouze dva respondenti (CH7 a CH8) po pěti měsících výzkumu umějí tento prvek v kresbě zobrazit, zbylí dva ho kreslí jen náhodně, CH5 ovšem častěji než CH6, to znamená, že ho nemají ještě zakotvený a nelze mluvit o posunu v kresbě této části.

Tabulka č. 2: 2. kritérium – Detaily v obličejí (oči, nos, ústa)

	Detaily v obličejí							
	1. kresba	2. kresba	3. kresba	4. kresba	5. kresba	6. kresba	7. kresba	8. kresba
D1	1	1	1	1	1	1	1	1
D2	1	0	1	1	1	1	1	1
D3	1	1	1	1	1	1	1	1
D4	0	0	0	0	1	0	0	1
CH5	1	1	1	1	1	1	1	1
CH6	1	0	1	1	1	1	1	1
CH7	1	1	0	1	1	1	1	1
CH8	1	1	1	1	1	1	1	1
Celkem	7	5	6	7	8	7	7	8

Vysvětlivky:

D= dívka, CH= chlapec

1- 8= pořadové číslo dítěte

1.- 8.= pořadové číslo obrázku

1= splnění kritéria

0= nesplnění kritéria

Kritérium č. 2, kterému respondenti měli vyhovět, bylo zapojení základních detailů v obličejí do kresby postavy, tedy oči, nos, ústa, pro které je vypovídající tabulka a grafy č. 2. Tyto tři části jsou základními prvky v obličejí v kresbě postavy u předškolních dětí.

V případě zobrazení všech tří částí na obličejí - oči, nos a ústa, kritérium splnila více než polovina respondentů, tři chlapci a dvě dívky a jedna dívka nevyhověla pouze v jednom šetření na začátku výzkumu. Pouze jedna respondentka, D4, skoro v každém výzkumném obrázku na jednu ze tří částí zapoměla, jen ve dvou šetřeních kritérium splnila. U D4 proto nemůžeme hovořit o změně a posunu v zobrazení, šlo spíše o náhodu.

Ačkoliv dva z chlapců, CH5 a CH8, tyto části znázorňovali ve všech výzkumných šetřeních, není možné hovořit o zlepšení či nějakému posunu, neboť detailů v obličejí byli schopni již na počátku výzkumu. V dalších případech, u chlapců číslo šest a sedm, se zadané kritérium neobjevilo pouze v jednom výzkumném šetření mezi prvními kresbami, tudíž ani tady se žádné zásadní změny a zlepšení neprojevíly.

Zlomu si lze všimnout i u tohoto kritéria, nastal mezi čtvrtým a pátým výzkumným obrázkem, kdy téměř všechny děti kritérium plnily až do konce výzkumného šetření. U zobrazení detailů v obličejí však nemůžeme hovořit o pokroku, neboť většina respondentů uměla tyto prvky v kresbě zobrazit již na počátku výzkumného šetření. Celkový součet v tabulce to potvrzuje. Kritériu vyhověla většina dětí již od začátku kreslení.

Tabulka č. 3: 3. kritérium – Další detaily v obličejí (uši, řasy, obočí, brýle)

	Další detaily v obličejí							
	1. kresba	2. kresba	3. kresba	4. kresba	5. kresba	6. kresba	7. kresba	8. kresba
D1	1	1	1	1	1	1	1	1
D2	0	0	0	0	1	1	1	1
D3	1	1	0	1	1	1	1	1
D4	0	0	1	1	1	1	1	0
CH5	0	1	0	1	1	1	1	1
CH6	1	0	0	0	1	1	0	0
CH7	0	0	0	0	1	1	1	1
CH8	1	0	1	0	0	0	1	1
Celkem	4	3	3	4	7	7	7	6

Vysvětlivky:

D= dívka, CH= chlapec

1- 8= pořadové číslo dítěte

1.- 8.= pořadové číslo obrázku

1= splněné kritérium

0= nesplněné kritérium

Třetím zadaným kritériem pro výzkumnou část práce bylo zobrazení dalších detailů v obličejí (uši, řasy, obočí, brýle). Toto kritérium jsem uznala za splněné v případě, že dítě v obličejí zobrazilo alespoň jeden ze zmíněných prvků. Z tabulky, následně i z grafů, které jsou k dispozici v přílohách, je zřetelné, zda respondenti toto kritérium splňovali či ne.

U všech dívek byl zaznamenán posun v zobrazení výše uvedených prvků v obličejí. Dvě dívky z celku, D1 a D3, alespoň jeden z uvedených detailů na obličejí postavy uváděly již od začátku výzkumu. Zbylé dvě dívky, D2 a D4, své kresby o tyto detaily zdokonalily za zkoumaný půlrok, tedy je viditelný pokrok.

U chlapců nedošlo k tak velkému posunu jako u dívek, jeden z respondentů kreslil detaily navíc jen sporadicky, jiný až v posledních dvou výzkumných šetřeních. Dva chlapci, CH5 a CH7, se za dobu výzkumu, tedy pět měsíců, v zobrazení detailů zlepšili a své kresby zdokonalili.

Celkem výrazného zlepšení si můžeme všimnout opět mezi čtvrtým a pátým šetřením, kdy sedm dětí z osmi požadovanému kritériu vyhovělo. Znovu to může být ovlivněno blížícím se zápisem do školy v měsíci lednu, kdy čtvrté šetření probíhalo, a děti se detaily v obličejí v mateřské škole či doma doučily.

Tabulka č. 4: 4. kritérium - Postava má na každé ruce pět prstů

	Pět prstů na rukou							
	1. kresba	2. kresba	3. kresba	4. kresba	5. kresba	6. kresba	7. kresba	8. kresba
D1	1	1	1	0	1	1	1	1
D2	0	1	1	0	1	1	1	1
D3	0	0	0	1	0	0	1	1
D4	0	0	0	0	0	0	0	0
CH5	1	1	1	1	1	1	0	1
CH6	1	0	1	0	0	0	0	1
CH7	0	0	0	0	0	0	0	0
CH8	0	0	0	1	1	1	1	1
Celkem	3	3	4	3	4	4	4	6

Vysvětlivky:

D= dívka, CH= chlapec

1-8= pořadové číslo dítěte

1.- 8.= pořadové číslo obrázku

1= splněné kritérium

0= nesplněné kritérium

Dalším kritériem, které jsem pro vyhodnocení kreseb určila, bylo pět prstů na obou rukách postavy. Pro tento požadavek je výsledná tabulka č.4 a k ní i interpretující grafy, které ukazují změny v zobrazování tohoto prvku.

Pouze dva respondenti postavě nezobrazili pět prstů na rukou nikdy. Zbytek výzkumného vzorku buďto pět prstů na rukou kreslil již od počátku výzkumu, nebo se zdokonalil v průběhu výzkumu. Úspěšnost je v podstatě stejná u chlapců i dívek.

Dvě respondentky ze čtyř, D1 a D2, pět prstů kreslí na konci výzkumu, tedy je evidentní pokrok. Dívka s pořadovým číslem čtyři po dobu šetření v kresbě nesplnila ani jednou toto kritérium. U dívky s pořadovým číslem tři se přesný počet objevil ve třech výzkumných obrázcích, ale stále nejde o pravidelnost.

Také jen dva chlapci (CH5 a CH8) si s tímto prvkem vědí již rady a nedělá jim problém. U chlapce s pořadovým číslem osm je dokonce vidět pokrok v zobrazení tohoto elementu, neboť v prvních třech výzkumných obrázcích přesný počet prstů neodhadl, zato v dalších již ano. Zbylí dva respondenti k tomuto elementu ještě nedospěli, jeden z nich, CH6, pouze nahodile. Nelze tedy tento fakt považovat za pokrok v kresbě postavy.

Kresbu pěti prstů na obou rukách respondenti zvládali pouze náhodně, ani jedno z dětí kritérium nesplnilo ve všech výzkumných šetřeních, pouze jedna dívka a jeden chlapec nakreslili postavě pět prstů v sedmi případech z osmi.

Tabulka č. 5: 5. kritérium – Ruce vyrůstají z ramen

	Ruce vyrůstají z ramen							
	1. kresba	2. kresba	3. kresba	4. kresba	5. kresba	6. kresba	7. kresba	8. kresba
D1	0	0	0	1	1	1	1	1
D2	0	0	0	0	1	1	1	1
D3	0	0	0	1	1	1	1	1
D4	0	0	0	0	0	0	0	0
CH5	1	1	1	1	1	1	1	1
CH6	0	0	0	0	0	0	0	0
CH7	0	0	0	0	1	1	1	1
CH8	0	0	0	1	1	1	1	1
Celkem	1	1	1	4	6	6	6	6

Vysvětlivky:

D= dívka, CH= chlapec

1-8= pořadové číslo dítěte

1.- 8.= pořadové číslo obrázku

1= splněné kritérium

0= nesplněné kritérium

Posledním kritériem, které by předškolní dítě mělo v kresbě již splňovat jsou ruce napojené na ramena. V případě tohoto požadavku jsou viditelné nejvíce signifikantní změny.

Tři respondentky se v průběhu výzkumného šetření v kresbě rukou napojených plynule k ramenům zdokonalily natolik, že přibližně od poloviny výzkumu si začaly tento prvek uvědomovat, což se jasně ukazuje v tabulce č.5 a z ní vycházejících grafech. Pouze jedna z dívek, D4, ani po dobu výzkumu nedospěla k uvědomění si tohoto elementu při kresbě lidské postavy a ani v jednom případě postava, kterou vytvořila, nemá ruce plynule napojené na ramena. Kritériu tedy nevyhověla.

U chlapců vyšly výsledky velice podobné. Jen jeden z respondentů (CH6) toto kritérium nesplnil ani v jednom výzkumném šetření. Pokud jde o pokrok ve vyznačování rukou rostoucích z ramen, chlapci s pořadovými čísly sedm a osm jsou ukázkovým příkladem. V prvních třech až čtyřech obrázcích toto kritérium nesplnil ani jeden z nich, od poloviny výzkumu se však projevila změna a posun v kresbě ramen. Chlapec s číslem pět jako jediný toto kritérium dodržel ve všech osmi výzkumných kresbách.

I v případě pátého kritéria došlo ke zlomu v zobrazení ramen. Šest dětí z osmi začalo od pátého šetření napojovat ruce na ramena a bylo tomu tak až do konce výzkumu. Z toho můžeme usuzovat, že u těchto respondentů došlo v průběhu půlročního šetření k zdokonalení v zobrazení tohoto prvku. Zbylé dvě děti kritérium nesplnily ani v jednom případě výzkumu.

4.1 *Shrnutí výsledků*

Z výsledků je patrné, že k jistým pokrokům v kresbách autoportrétů dětí předškolního věku došlo. Ne však každé dítě kritériím vyhovělo, někdy nedošlo vůbec k žádným změnám v kresbě, v jiných případech se prvek stanovený kritérii v autoportrétu vyskytoval jen nahodile a neudával tedy zjevný posun, který byl tímto výzkumem sledován.

Hlavní výzkumnou otázkou bylo: **„K jakým změnám dochází v kresbě autoportrétu u předškolního dítěte během půl roku?“**. V souvislosti se zadanými kritérii došlo k největšímu pokroku v průběhu půlročního šetření v zobrazení ramen, na něž jsou napojené ruce, a s ním i k celkovému zobrazení lidské postavy, které nabylo realističtější podoby. Naopak téměř žádný vývoj se neprojevil u zobrazení detailů v obličeji (oči, nos a ústa), kdy sedm dětí z osmi stanovenému kritériu vyhovělo takřka ve všech výzkumných kresbách.

U ostatních kritérií nelze hovořit o vývoji, neboť prvky se v kresbě objevují buďto nahodile nebo je děti zvládaly již na počátku výzkumného šetření.

5. *Diskuse*

Cílem výzkumu bylo zjistit, k jakým změnám dojde po půl roce v kresbě autoportrétu u předškolních dětí. Z obrázků, které se mi od dětí dostaly, je zřejmé, že k nějakému pokroku v kresbě určitě došlo u všech dětí. Stanovila jsem si pět kritérií, jejichž plnění jsem v kresbách sledovala. Postava by měla mít krk, obličej by měl obsahovat detaily, jako jsou oči, nos, ústa, uši, obočí, u dívek řasy, obě ruce pět prstů a ruce vyrůstat z ramen. V některých kresbách nedošlo v těchto oblastech k posunu ani v jednom výzkumném šetření, proto nemohu hodnotit proběhlé změny. Kresba pětiletých dětí dle Langmeiera a Krejčířové (2006) již odpovídá předem stanovené představě, je detailnější a prozrazuje lepší motorickou koordinaci, obsahuje části, jako je hlava, trup, nohy, ruce, ústa, oči a nos, často ještě jednoduché. Zobrazení postavy šestiletých dětí zralých pro školu je už po všech stránkách vyspělejší a propracovanější. Ne všechny děti jsou však kreslířsky zdatné, a jejich grafomotorika se zdokonaluje až v pozdějším věku, také záleží na inteligenci jedince. Chlapci nemívají mezi svými nejčastějšími zálibami kresbu tak jako dívky, avšak jsou i výjimky, jako i v tomto výzkumu, kde jeden z chlapců byl opravdu výborným kreslířem, jiní znatelně slabší, stejně tak u dívek jsou viditelné rozdíly. Také z tohoto důvodu nejsou výsledky zcela objektivní, a data, která vyšla, jsou velice relativní.

Děti měly k dispozici jak pastelky, tak fixy všech barev. Dala jsem jim na výběr z toho důvodu, aby měly širší a pestřejší škálu kreslicích pomůcek, tím i projevily svou kreativitu a měly možnost zvolit, čím se jim kreslí lépe a jaký způsob zobrazení se jim nejvíce zamlouvá a je jim pohodlný. Tato skutečnost však v závěru může být znevýhodňující, neboť v obrázcích vždy není použit tentýž druh psacích potřeb. Např. fix zanechává jinou stopu, není s ním tak jednoduché vybarvovat plochy jako s pastelkami. Na druhou stranu u dětí se tak povzbuzuje a zároveň rozvíjí kreativita. Pokud dítě v kresbě kombinuje fixy s pastelkami, výhodou může být skutečnost, že na prvky, které chce zvýraznit, použije fixy, na větší plochy nebo např. šaty či obličej, který má světlou barvu, použije pastelky. Také tráva vypadá lépe nakreslená sytým fixem.

Podoba jednotlivých autoportrétů se obrázků od obrázku liší nejen zdokonalením kresby, ale naopak i zhoršením a absencemi jednotlivých prvků. Např. na jednom z prvních obrázků respondent zobrazí postavě krk a na předposlední kresbě tento prvek zcela chybí. Je jasné, že dítě tuto část těla zná a umí ji do kresby zapojit, jen zrovna ten den na ni zapomnělo. Neznamená to tedy, že je v této oblasti nevzdělané, jak se může dle kreseb na první pohled

zdát. Takové situace se v autoportrétech mohly během výzkumu objevit, neboť děti nebyly vždy soustředěny jen na kreslení, necítily se dobře či měly v zájmu něco jiného, a proto kresbu nezvládly tak dokonale, jak tomu bylo v jiný den výzkumu. Zároveň jsem si plně vědoma skutečnosti, že kresby mohou být ovlivněny klimatem a atmosférou ve třídě či psychickým i fyzickým stavem dítěte. Na obrázcích se může rovněž odrazit nepozornost dítěte, způsobena např. odtržením od hry, oblíbené činnosti či kamarádů, nebo přerušením zajímavější aktivity a momentální nezájem o kreslení, které se následně projeví v odbytých kresbách.

Dalším faktorem, který mohl ovlivnit kvalitu výzkumu, je, že některé děti jsou výtvarně nadanější a kreslí si každý den pro radost a mohly se za uplynulý půlrok tzv. vykreslit, čímž se jejich kresba postavy postupně zdokonaluje a pravidelným kreslením dítě postavu dostává „do ruky“.

Viditelný pokrok nastal mezi čtvrtým a pátým šetřením, které odpovídají měsíci únoru, v němž probíhá zápis do základních škol. Děti nejspíš v tomto období kreslily postavu intenzivněji, čímž se jejich výsledky zdokonalily a zlepšení se následně promítá ve výzkumných kresbách. Soudím proto, kdyby výzkumné šetření probíhalo např. půlrok před zápisem, neprojevily by se změny v takové míře.

Aby byl výsledek výzkumu dokonalejší a jasnější, bylo by pro příště lepší pracovat např. s celou třídou a zapojit do kreslení všechny děti. Pak by se možná zamezilo rozptýlení respondentů, ke kterému v mém případě jistě došlo. Děti by viděly, že se této činnosti zúčastňují i jejich vrstevníci a braly by tuto aktivitu jako součást náplně dne v mateřské škole.

Pokud bych výzkum prováděla delší dobu, např. po dobu jednoho roku, určitě by posun v detailech byl přínosnější a jasnější. V některých kresbách, viz příložené tabulky, je zřetelné, že děti dané prvky stanovené v kritériích v kresbě uvádějí až v posledních šetřeních, tedy není jasné, zda se vybrané části naučily do kresby zapojovat či to byla jen náhoda.

IV. ZÁVĚR

Ve své práci jsem se zabývala charakteristikou předškolního dítěte, jeho kognitivního, sociálního a emočního vývoje a především kresbou lidské postavy a jejím vývojem. Dítě mezi pátým a šestým rokem prochází řadou významných změn, které stojí za pozornost. V tomto věku se nejvíce rozšiřují jeho obzory, nabývá nových zkušeností, učí se experimentovat a objevovat. Ve většině případů ještě neumí psát, jeho slovní zásoba není moc široká, proto je jednou z možností, jak může sdělit svá přání, potřeby a problémy, kresba. Pro předškolní děti je nejpřirozenějším a zároveň nejoblíbenějším tématem v kresbě zobrazení lidské postavy. Z toho, jak dítě postavu nakreslí, o co jí obohatí či naopak ošidí, nám může mnohé o dítěti vypovědět a pomoci rozluštit jeho trápení či přání.

Smyslem této bakalářské práce bylo především zjistit, zda během půlročního výzkumného šetření dojde u dětí předškolního věku k viditelným rozdílům ve způsobu zobrazení lidské postavy. Úkolem, který jsem respondentům zadala, bylo nakreslit sebe sama. Některé děti na začátku výzkumu byly schopné nakreslit jen jednoduchou postavu, ne vždy však se všemi požadovanými prvky odpovídajícími jejich věku. Na konci výzkumného šetření se zdokonalily, možná i vykreslily, a zobrazení postavy se zlepšilo. U některých respondentů však nedošlo k takovému výraznému posunu, jejich kresby jsou pořád na předškolní věk slabé.

Jak vyplynulo z výsledků, některé děti jednotlivé části těla sice již nakreslit umí, ale ne vždy je v kresbě použijí, jiné je ovládají s přehledem. To může svědčit o velké variabilitě výtvarného projevu u předškolních dětí. V důsledku toho je tedy kresba velice nespolehlivá jako diagnostická metoda; dítě jednou postavu nakreslí tak, příště jinak. Z toho tedy plyne, že každé dítě je individuum a vyvíjí se jinak rychle, záleží také na mentálním vývoji a motorice dítěte, proto výsledky nepotvrdily u všech dětí pokrok. Pokud by výzkum probíhal déle, změny v zobrazení postavy by možná byly radikálnější.

V. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. Allen, K. Eileen, Marotz, Lyn R. (2005). *Přehled vývoje dítěte od prenatálního období do 8 let*. Praha: Portál
2. Babyrádová, H. (1999). *Symbol v dětském výtvarném projevu*. Brno: PF MU.
3. Bednářová, J., Šmardová V. (2006). *Diagnostika dítěte předškolního věku*. Brno, Computer Press.
4. Cagnet, G. (2013). *Dětská kresba jako diagnostický nástroj*. Praha: Portál.
5. Davido, R. (2001). *Kresba jako nástroj poznání dítěte. Dětská kresba z pohledu psychologie*. Praha: Portál.
6. Fürst, M. (1997). *Psychologie. Včetně vývojové psychologie a teorie výchovy*. Olomouc: Votobia.
7. Hartl, P., Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Vyd.1. Praha: Portál.
8. Janošová, P. (2008). *Dívčí a chlapecká identita. Vývoj a úskalí*. Grada.
9. Lisá, L., Kňourková, M. (1986). *Vývoj dítěte a jeho úskalí*. Praha: Avicenum.
10. Kucharská, A., Májová, E. (2005). *Dětská kresba v psychologickém výzkumu*. Praha: UKPF.
11. Langmeier, J., Krejčířová, D. (1998). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.
12. Looseová, A. C., Piekertová, N., Dienerová, G. (2001). *Grafomotorika pro děti předškolního věku*. Praha: Portál.
13. Pavlas, I., Vašutová, M. (1999). *Vývojová psychologie I. (Pro studenty učitelství a vychovatelství)*. Ostravská univerzita Ostrava, Pedagogická fakulta.
14. Perout, E. (2005). *Arteterapie se zrakově postiženými*. Praha: Okamžik.
15. Piaget, J., Inhelderová, B. (1966). *Psychologie dítěte*. Praha: SPN
16. Piaget, J., Inhelderová, B. (1997). *Psychologie dítěte*. Praha: Portál

17. Pleskotová, P. (1987). *Svět barev*. Praha: Albatros.
18. Read, H. (1967). *Výchova uměním*. Praha: Odeon.
19. Řičan, P. (2006). *Cesta životem*. Praha: Portál
20. Šafránková, Zradičková, K. (20-21/2009). *Emoční indikátory v kresbě lidské postavy u dětí*. Časopis Arteterapie. Psychoterapeutické centrum. Získáno 22. února 2014 na <http://casopisca.wz.cz/cas20-21.htm>.
21. Šulová, L. (2004). *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum.
22. Uždil, J. (2002). *Čáry, klikyháky, paňáci a auta. Výtvarný projev a psychický život dítěte*. Praha: Portál.
23. Vágnerová, M. (2008). *Vývojová psychologie I*. Praha: Karolinum.
24. Vysekalová, J. a kol. (2012). *Psychologie reklamy*. Grada.

VI. SEZNAM TABULEK

Tabulka č. 1: Krk v kresbě autoportrétu.....	39
Tabulka č. 2: Detaily v obličejí (oči, nos, ústa)	41
Tabulka č. 3: Další detaily v obličejí (uši, řasy, obočí, brýle)	42
Tabulka č. 4: Pět prstů na ruce	43
Tabulka č. 5: Ruce vyrůstají z ramen.....	44

VII. PŘÍLOHY

Příloha 1: Graf k tabulce č. 1 - Postava má krk

Příloha 2: Graf k tabulce č. 2 - Detaily v obličeji (oči, nos, ústa)

Příloha 3: Graf k tabulce č. 3 - Další detaily v obličeji (uši, řasy, obočí, brýle)

Příloha 4: Graf k tabulce č. 4 - Postava má na každé ruce pět prstů

Příloha 5: Graf k tabulce č. 5 – Ruce vyrůstají z ramen

Příloha 6: Interpretace kreseb D4

Příloha 7: Interpretace kreseb CH5

Příloha 8: Celková tabulka – dívky

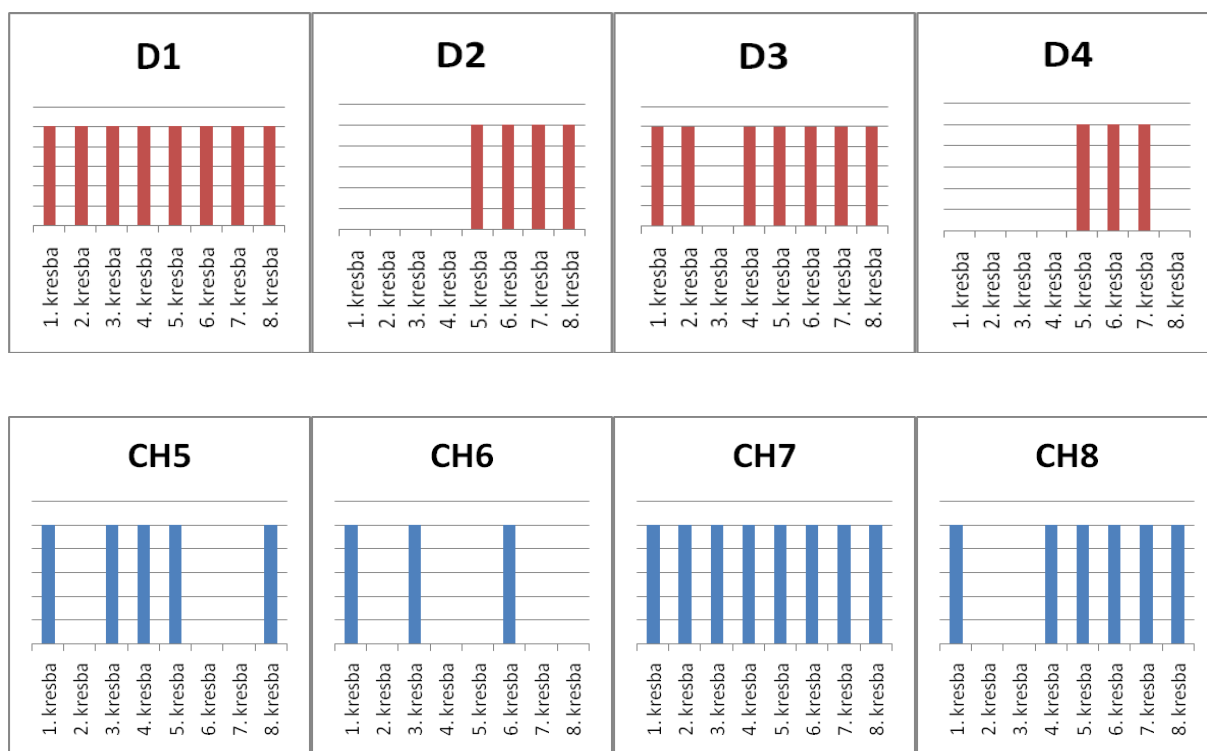
Příloha 9: Celková tabulka - chlapci

Příloha 1

Graf k tabulce č. 1: Postava má krk

Grafy interpretují tabulku č. 1, která je k dispozici ve výsledcích výzkumu. Informují o změnách, které proběhly v průběhu výzkumného šetření za dobu půl roku. Každý graf patří jednomu respondentovi, dívky jsou označeny písmenem D, chlapi CH, číslo za písmeny slouží pro identifikaci a hodnoty pod sloupci určují pořadové číslo výzkumného obrázku. Sloupce v jednotlivých grafech symbolizují splněné kritérium, v tomto případě krk. Jestliže je v grafu mezera, značí to absenci stanoveného kritéria, prvku. Pokud respondent kritériu nevyhověl ani v jednom výzkumném šetření, zůstal graf prázdný.

Písmeno D symbolizuje označení pro dívky, CH pro chlapce, k nim přiřazená čísla slouží k jejich identifikaci a hodnoty pod jednotlivými sloupci rozlišují pořadí výzkumných obrázků.

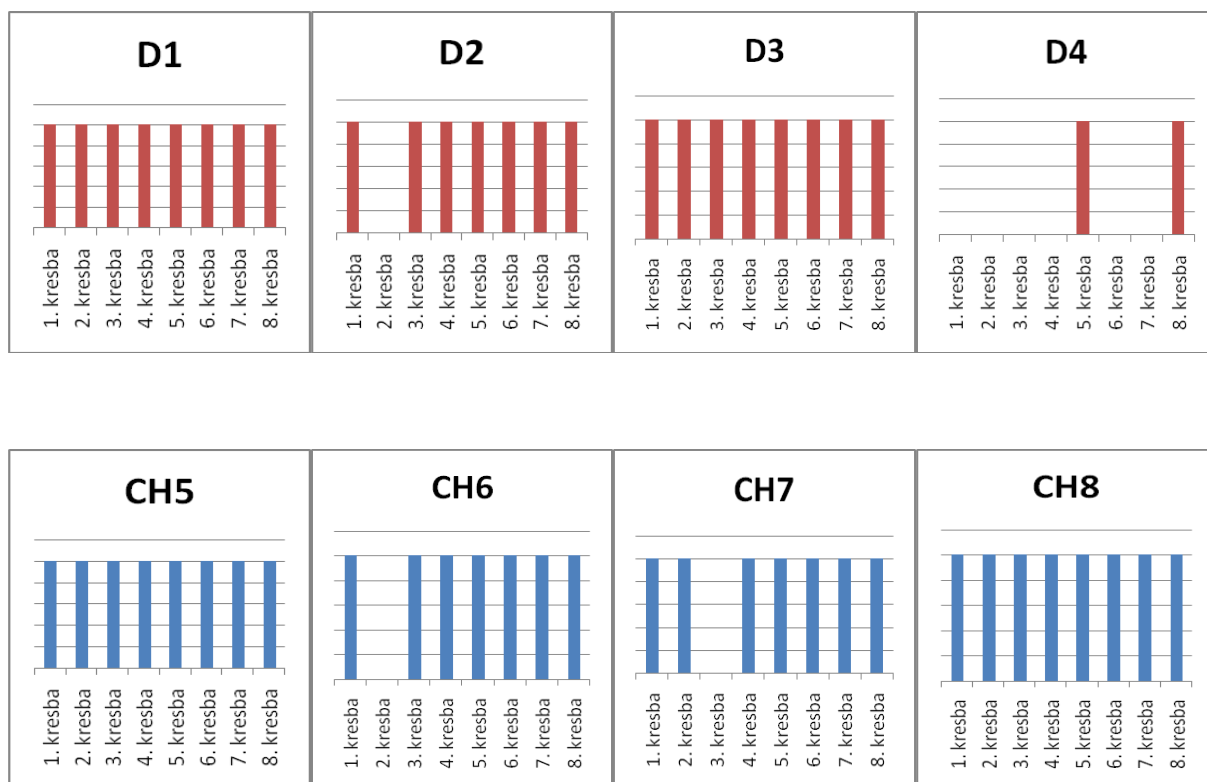

Příloha 2

Graf k tabulce č. 1: Detaily v obličeji (oči, nos, ústa)

Z tabulky č. 2 vycházejí grafy, viz níže. Sloupce v jednotlivých grafech ukazují na splnění 2. kritéria ve výzkumné části. Jestliže respondent kritériu vyhověl, tedy v obličeji neopomněl oči, nos a ústa, byl mu udělen jeden bod, jenž symbolizuje v grafu sloupec. V případě nevyhovění kritériu, chyběl-li jeden z daných prvků, dítě získalo 0 bodů, v grafu jako mezera. Pokud respondent kritériu nevyhověl ani v jednom výzkumném šetření, zůstal graf prázdný.

Písmeno D symbolizuje označení pro dívky, CH pro chlapce, k nim jsou přiřazena čísla slouží k jejich identifikaci a hodnoty pod jednotlivými sloupci rozlišují pořadí výzkumných obrázků.

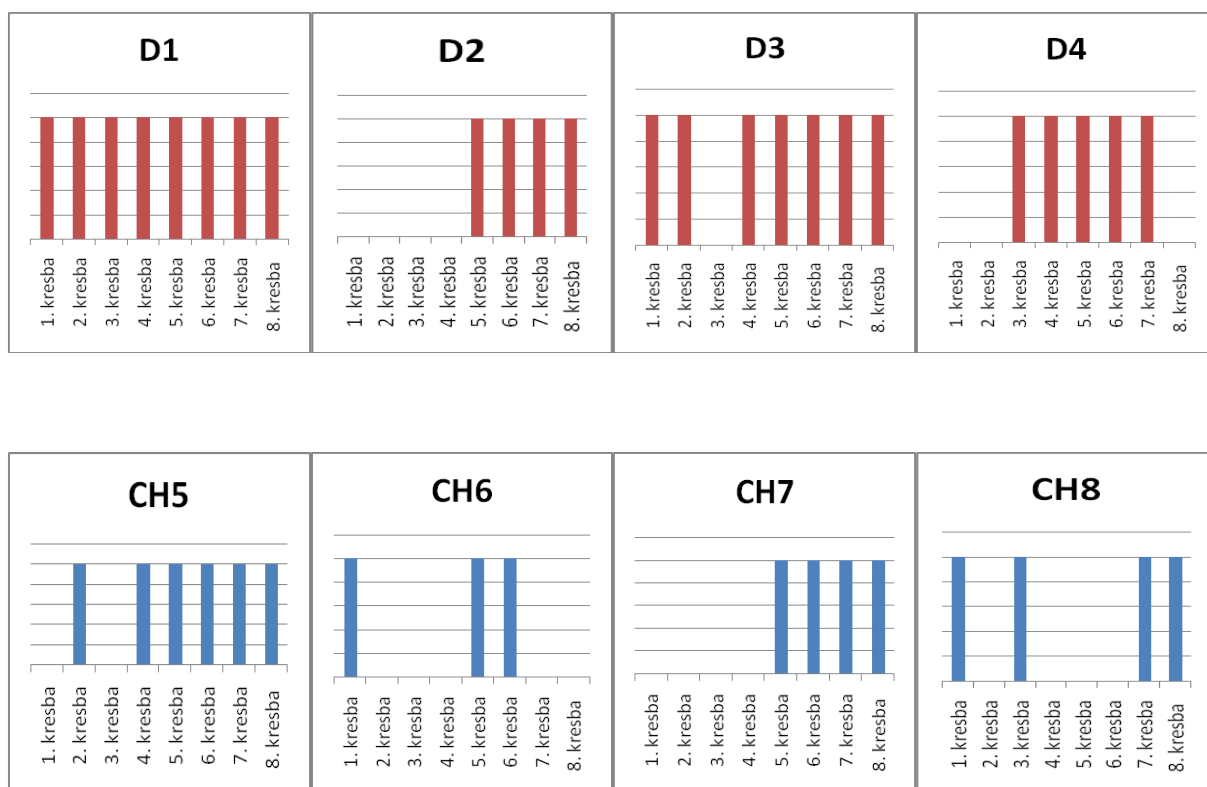

Příloha 3

Graf k tabulce č. 2: Další detaily v obličejí (uši, řasy, tváře, obočí, brýle)

Dalším kritériem, zadaným pro kresbu, byly další detaily v obličejí, tedy uši, řasy, tváře, obočí či brýle. Vyskytl-li se v kresbě alespoň jeden ze zadaných prvků, dítě kritérium splnilo, získalo 1 bod a v grafu se zobrazil sloupeček. Jestliže ani jednu z částí do kresby nezahrnulo, získalo 0 bodů, a to se i v grafu projevilo jako mezera. Pokud respondent kritériu nevyhověl ani v jednom výzkumném šetření, zůstal graf prázdný.

Písmeno D symbolizuje označení pro dívky, CH pro chlapce, k nim přiřazená čísla slouží k jejich identifikaci a hodnoty pod jednotlivými sloupci rozlišují pořadí výzkumných obrázků.

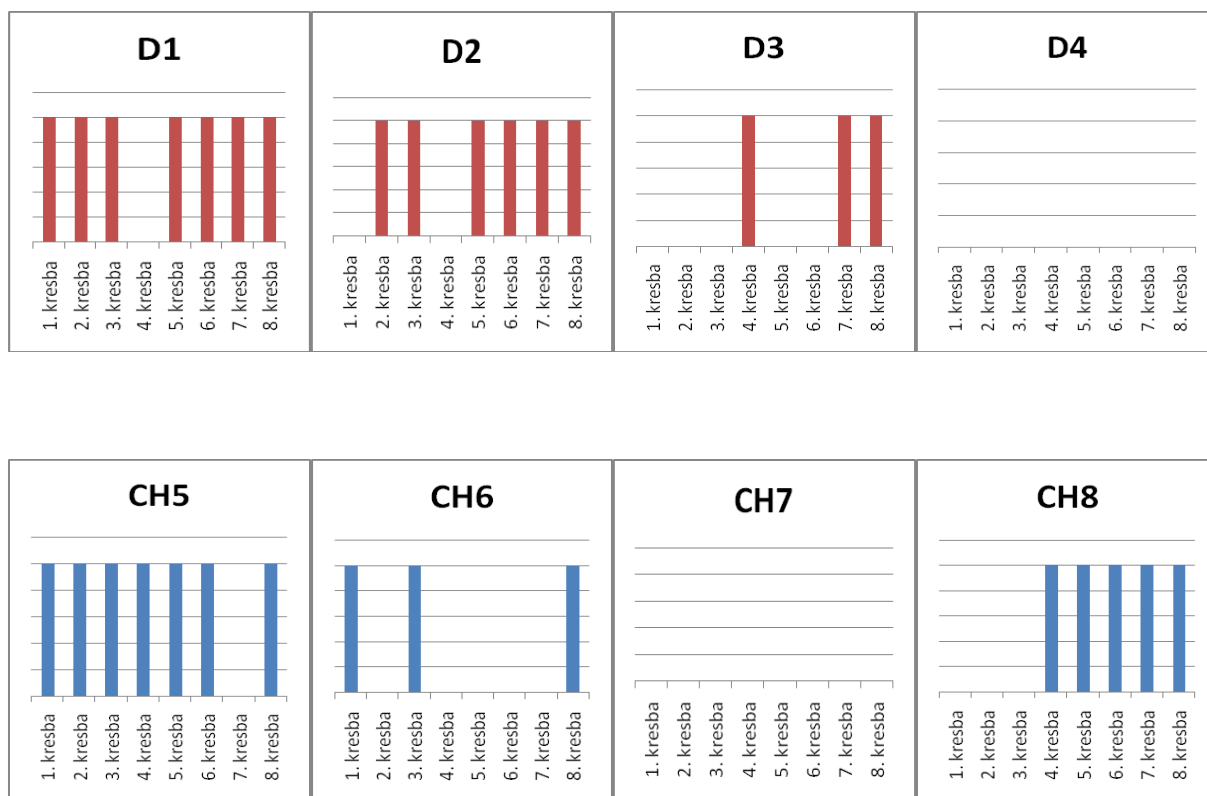

Příloha 4

Graf k tabulce č. 3: Postava má na obou rukou pět prstů

Graf č.4 náleží tabulce č.4 a informuje o vyhovění či nesplnění zadaného kritéria č.4. Respondent měl v kresbě nakreslit postavě na obou rukách pět prstů. Pokud tomuto kritériu vyhověl, byl mu přidělen jeden bod. V grafu ho symbolizuje červený proužek pro dívky, či modrý pro chlapce. Pokud respondent kritériu nevyhověl ani v jednom výzkumném šetření, zůstal graf prázdný. V grafu je zaznamenán vývoj ve změnách daného prvku.

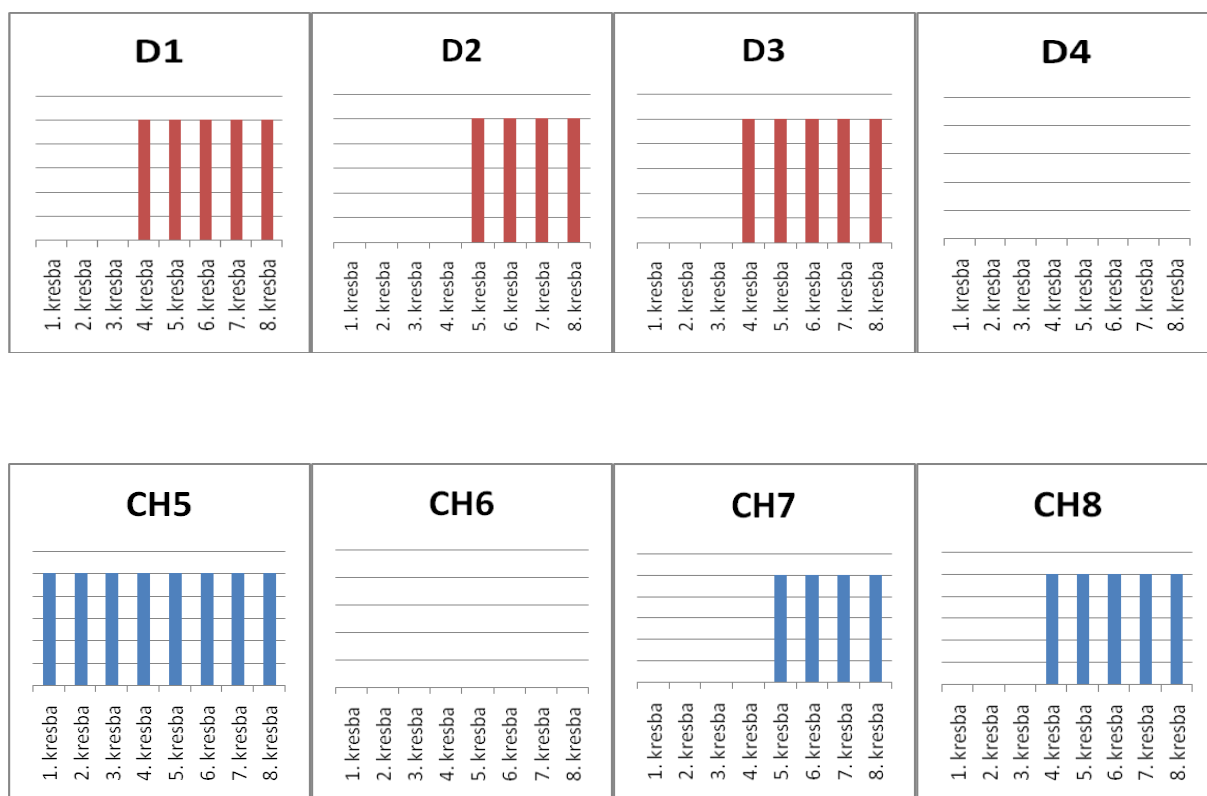
Písmeno D symbolizuje označení pro dívky, CH pro chlapce, k nim přiřazená čísla slouží k jejich identifikaci a hodnoty pod jednotlivými sloupci rozlišují pořadí výzkumných obrázků.

Příloha 5

Graf k tabulce č. 4: Ruce jsou napojené na ramena

Posledním, pátým kritériem ve výzkumu bylo, aby ruce postavy byly napojené na ramena. Pro toto kritérium jsou vypovídající i následující grafy, jež zaznamenávají změny a pokroky v kresbě. Pokud respondent kritériu vyhověl a postavě nakreslil ramena a z nich vyrůstající ruce, získal 1 bod, viz tabulka č.5 ve výsledcích výzkumu, pokud nevyhověl, obdržel 0. Výsledky se následně odrážejí v grafu č.5. Sloupec odpovídá 1 bodu, mezera 0. Pokud respondent kritériu nevyhověl ani v jednom výzkumném šetření, zůstal graf prázdný. Písmeno D symbolizuje označení pro dívky, CH pro chlapce, k nim přiřazená čísla slouží k jejich identifikaci a hodnoty pod jednotlivými sloupci rozlišují pořadí výzkumných obrázků.

Příloha 6: Interpretace kreseb respondentky D4

D4: 5;9 - 6;2 (Respondentka N. s pořadovým číslem 4, na začátku výzkumu věk 5 let a 9 měsíců, na konci výzkum 6 let a dva měsíce)

Příloha 1 ukazuje podrobný popis změn a vývoje v zobrazení kresby autoportrétu dívky N. (D4) po dobu od října 2013 do března 2014. Mezi jednotlivými výzkumnými šetřeními byl rozestup přibližně dva až tři týdny.

Dívka N. kreslila první obrázek 14. října v roce 2013. Kresba na první pohled vypadá jednoduše a ne příliš reálně. Neodpovídá úrovni kresby postavy předškolního dítěte. Postava se nachází uprostřed papíru a je středně velká. N. použila k činnosti fixy pestrých barev, tudíž obrázek vyzařuje veselostí a optimismem, avšak volba barev pro jednotlivé části těla je celkem nerealistická, např. zelený obličej. Proporce postavy nejsou příliš realistické, ačkoliv hlava zaujímá standardně 1/5 postavy. Obličej je doplněn o oči a ústa, nos chybí. Vlasy z hlavy spíše trčí a nesplývají volně k trupu. N. také vynechala krk, který by hlavu s trupem spojoval. Ramena jsou opomenuta a ruce, které jsou nakresleny jednodimenzionálně, posléze jsou obohaceny o obdélníky, takže působí dvojitým dojmem, vyrůstají z horní části trupu. Zobrazeny jsou v rozpažení, dlaně jako puntíky, bez prstů. Tělo je dlouhé, bez proporcí. Nohy jsou v poměru k tělu krátké, opět napojené zvláště jako geometrický obrazec, obdélník. Dívka N. spíše jednotlivé části těla k sobě volně přisazuje a ty následně tvoří celou lidskou figuru. N. nezapomněla na boty, ale postava se tzv. vznáší, nestojí na zemi.

Obrázek č.2, který N. nakreslila o dva týdny později téhož roku, se, co se týče proporcí a vzhledu, příliš nezměnil, ale pár prvků už za povšimnutí stojí. Postava je umístěna opět do středu papíru, hlava tvoří přibližně 1/5 celku. Vlasy již působí realističtější dojmem, obličej je nyní nevybarvený, oči a ústa jsou zachovaná, opět chybí nos. Oči jsou nevybarvené a prázdné, bez detailů. Hlava navazuje přímo k trupu, ruce rostou z jeho poloviny a jsou rozpažené, stejně jako tomu bylo u obrázku

č.1., dlaně opět představují puntíky bez prstů. Paže jsou vyobrazeny jednodimenzionálně a k nim jsou připojeny čtverce pro dvojdimenzionální vzhled. Nohy jsou lépe napojeny k trupu, avšak N. zcela opomněla chodidla, popř. boty. Obrázek č.2. Je obohacen o nebe, slunce a trávu, na které postava stojí.

→ Změny: barva obličeje, vlasy, pozadí obrázku, tráva, chybí boty

Postava na obrázku č.3. prošla výraznou proměnou a viditelně došlo k posunu v kresbě postavy. Figura se nachází uprostřed papíru, sklon má doleva. Hlava sice nezaujímá standardní 1/5 postavy, ale vlasy opět budí reálný dojem. Obličej je opět nevybarvený, stejně tak oči, které jsou však obohaceny o řasy, ústa symbolizuje linka zahnutá do obloučku, stejně jako tomu bylo i v předchozích dvou kresbách. Nos je stále opomenut. Také trup nabyl nové podoby, připomíná šaty (tvar trojúhelníku). Ruce jsou dvojdimenzionální, vzpažené a přirozeně navazují k trupu, dlaně již dostávají realistický vzhled, nemají však prsty, jen palec. Ramena i krk zase chybí. Dvojdimenzionální nohy jsou nakresleny i s botami. N. ozdobila kresbu nebem, sluníčkem a trávou, na které však postava nestojí, ale vznáší se.

→ Změny: celkový vzhled postavy, trup, řasy, dvojdimenzionální končetiny

Obrázek č.4 se příliš neliší od předchozího. Postava se opět nachází uprostřed papíru, mírný sklon doprava. U vlasů, hlavy ani očí k žádnému posunu nedošlo, obličej je nevybarvený, jen ústa jsou ve tvaru širokého úsměvu. V trupu, rukách a nohách není znatelný rozdíl, dlaně však změnilly formu a mají prsty, zatím však jen čtyři a jsou nevybarvené. Boty mají také transparentní barvu. Pozadí kolem postavy na obrázku č.4 už není.

→ Změny: ústa, prsty, pozadí

K značnému posunu došlo i u obrázku č.5. Postava stále více působí realisticky a dokonaleji. Umístění se neliší, stejně tak sklon je mírně doprava. Hlava a vlasy se nezměnily, oči jsou opět nevybarvené, nechybí ani řasy. Co se týče obličeje, v něm nastalo více změn. Postava, kterou dívka N. nakreslila, má nyní vybarvený obličej oranžově, novým prvkem je nos, ústa jsou dvojdimenzionální v úsměvu, vybarvená červeně. Dalším výrazným symbolem, který přibyl, je krk, který nyní spojuje hlavu s trupem. Končetiny jsou dvojdimenzionální, ruce již vyrůstají z horní části trupu, ramena však stále nejsou vyznačena. Dlaně mají prsty, pravá ruka pět a levá čtyři, nyní jsou již vybarvené oranžově. Trup má stále stejný tvar.

→ Změny: nos, krk, vybarvená ústa, vybarvené ruce, boty

Obrázek č.6 se podobá více obrázku č.3, některé pokrokové změny jsou však zachovány. Hlava a vlasy se nezměnily, oči jsou také stejné, nevybarvené s řasami. Ústa znovu nahradila linka v úsměvu, nos autorka opomněla. Jedním z prvků, které N. nevynechala, je krk. Podoba trupu i končetin je zachovaná, stejně jako počet prstů. Ke změně dochází pouze ve volbě barvy oděvu postavy.

→ Změny: chybí nos, tvar a barva úst

Postava na obrázku č.7, kterou dívka N. nakreslila, je téměř do detailu totožná s předchozí kresbou. Významnou změnou jsou oči, které získaly modrou barvu. Krk stále spojuje hlavu s trupem, má však barvu stejnou jako šaty, nejspíš jde o rolák. Prsty na ruce nejsou moc zřetelné, obě dlaně mají jen tři. Barva oblečení je v tomto případě opět pozměněná, k jiným změnám na obrázku č.7 nedošlo.

→ Vybarvené oči, tři prsty, zelený krk

Poslední obrázek v pořadí, nakreslený dívkou N. po půl roce 25.března roku 2014, má číslo 8. V porovnání s prvním obrázkem si můžeme všimnout znatelným pokrokům. 8. obrázek při srovnání se 7. je trochu slabší v některých detailech, jiné prvky jsou však zdokonaleny a zachovány. Co se týče hlavy a vlasů, ty se nezměnily od třetího výzkumného obrázku. Oči však nabyly jiné podoby, N. je vybarvila červeně a vynechala řasy. Na obličejí je opět znázorněn nos, i když jen jednoduchou čárkou, ústa opět symbolizuje linka v úsměvu. Také krk zcela opomněla, čímž trup navazuje rovnou k hlavě. Proporce těla zůstaly neměnné, prsty na rukou jsou odbyté a bez detailů prstů. Opět se na kresbě objevuje tráva, na které postava stojí.

→ Změna: chybí řasy, červené oči, chybí krk, nezřetelné prsty, tráva

Porovnám-li autoportrét D4 na obrázku č.1 a č.8., musím konstatovat, že v kresbě autoportrétu během půl roku došlo k výrazným pokrokům a posunům v zobrazení lidské postavy. Přibylo mnoho detailů, proporce postavy jsou realističtější a souměrnější. Některé významné prvky, které se v průběhu půlročního kreslení objevovaly, N. nemá nejspíš stále ustálené, proto se v kresbách vyskytují sporadicky. Např. krk začala znázorňovat od pátého obrázku, v osmé kresbě již zase chybí, stejně tak je to i s prsty, které vykreslovala už na obrázku č.4 téměř ukázkově, i když správný počet prstů stále nezvládá, na poslední kresbě jsou sotva znatelné.

Příloha 7: Interpretace kreseb respondenta CH5

CH5: 5; 3 - 5; 8: (Respondent F. s pořadovým číslem 5, věk na začátku výzkum 5 let a 3 měsíce, na konci výzkum 5 let a 8 měsíců)

Obrázky pořízené od chlapce F. (CH5) od října roku 2013 do března roku 2014, po přibližně dvou až třech týdenních intervalech. Celkem získáno osm obrázků.

Obrázek č.1 kreslil chlapec F. 14.října roku 2014, kdy mu bylo pět let a tři měsíce. Na jeho věk byla už v této době postava velice zdařilá. F. se nakreslil doprostřed papíru do horní části. F. v kresbě obrázku č.1 použil jak fixy, tak pastelky. Postava vypadá realisticky, proporce jsou symetrické, jen hlava, která by měla zaujímat standardně 1/5 celkové postavy, je poněkud větší. Vrchol hlavy pokrývají typicky mužské vlasy. Celkově je figura propracovaná, obličej má realistickou barvu, kulaté oči panenku, nos nosí dírky, ústa jsou jednoduchá linka v úsměvu. Uši jsou vynechány. Krk spojuje hlavu s trupem. Z krku vystupují ramena, na která navazují ruce správné délky v poměru k tělu. Obě ruce mají pět prstů, přesný počet byl však dokreslen až záhy, kdy si F. výkres prohlédl. Trup i nohy jsou také symetrické. Oblečení postavy je doplněno o detaily, nechybí ani boty.

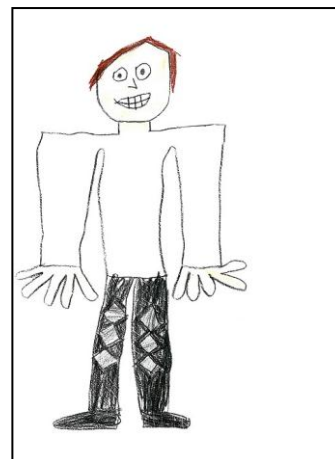
Obrázek č.2 byl pořízený po dvou týdnech. Zobrazení postavy chlapcem F. se změnilo téměř celé. Figura je umístěna do horního levého rohu a její velikost je menší než na předchozím obrázku. Trup je kratší, poměr hlavy a těla zůstal neměnný. F. změnil barvu pleti z růžové na hnědou. Vlasy, nos ani oči se nezměnily, na hlavě přibyly uši, obličej zdobí piha. Ústa jsou v případě obrázku č.2 propracovanější, postava ukazuje zuby v širokém úsměvu. Krk tentokrát nespojuje hlavu s trupem. Tvar těla je stejný jako na obrázku č.1, je pouze kratší a širší. Obě ruce mají pět prstů.

→ Změny: velikost postavy, chybí krk, výraz obličeje, barva pleti

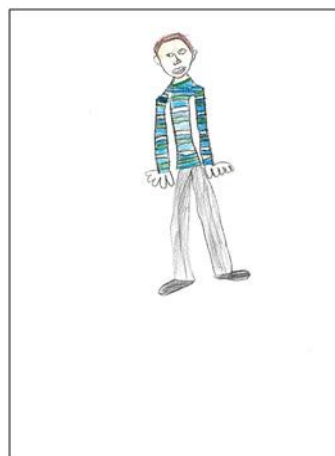
Obrázek č.3 je téměř autentický s obrázkem č.2, rozdíl je v podstatě jen ve velikosti figury a pár detailech na hlavě. Postava je zobrazena přes celou plochu papíru a stojí v jeho levé části. Dominantní části těla jsou silné paže a ramena. Krk opět pojí hlavu k trupu, oči si zachovávají stejný tvar, nos je ochuzen o nosní dírky a ústa stále zdobí zuby. Na hlavě vymizely uši. F. si dal i v tomto případě velmi záležet na oblečení.

→ Změny: velikost postavy, krk, chybí uši a nosní dírky, silná ramena a paže

Na obrázku č.4 došlo ke značnému posunu v zobrazení postavy. Postava je umístěna doprostřed stránky, do horní části. Proporce jsou realističtější, tělo je symetrické a hlava zaujímá přibližně 1/5 celkové výšky. Hlava a obličej jsou detailnější, pleť je lidská, nyní nechybí ani uši. Oči dostaly lidskou oválnou podobu, nos nosí dírky a ústa jsou zavřená a lemovaná růžovými rty. Hlava je k tělu připojena krkem, z ramenou volně splývají paže podél těla. Trup je celkem štíhlý, obě ruce mají správný počet prstů. Oblečení postavy je velice pečlivě zachycené.

→ Změny: uši, oči, rty, proporce a velikost postavy

Postava na obrázku č.5 je o něco odlišná od předchozí kresby. Umístění je však totožné. Postava je trochu vyšší, má delší nohy. F. tentokrát vynechal černý obrys, proto obličej vypadá realisticky, je vybarvený oranžově. Hlava se postupně zaobluje, oči mají oválný tvar, avšak bez obrysu, nos je zobrazen stejným způsobem jako u předešlých kreseb, vzhled úst se zjednodušil na linku v úsměvu. Postava má krk, ramena jsou zaoblenější, každá ruka má pět prstů. Chlapec F. v kresbě kombinoval pastelky s fixami.

→ Změny: chybí obrys, jednoduchá ústa, delší nohy

F. ztvárnil autoportrét č.6 opět trochu jinak, některé prvky přibyly, jiné chybí. Postava si opět drží umístění v levé horní části papíru. Proporce jsou realistické a symetrické, hlava zaujímá přibližně 1/5 těla a má oválný tvar. Autor se v kresbě opět vrátil k obrysu postavy. Nechybí oválné oči s panenkou, špičatý nos, který je na obrázku č.6 směřován na levou stranu a bez detailu nosních dírek. Ústa tvoří jen úzká rovná čárka. Postavě chybí krk, od hlavy přímo navazují ramena správných proporcí. Každá ruka je jinak dlouhá a prsty na ní jsou abnormálně veliké, uzpůsobené do řady. Zbytek trupu je celkem zdařilý. F. si dal záležet především na provedení oblečení a jeho detailech, které je velice zdařilé na jeho věk.

➔ Změny: obrys, chybí krk, zamračená ústa, veliké a krátké ruce

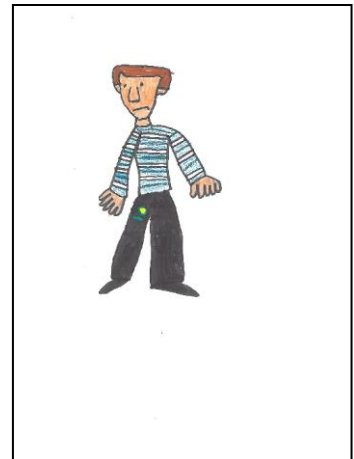
Obrázek č.7 opět o něco pokročil ve způsobu zobrazení, autor si však nedal tolik záležet, jako na předešlých obrázcích. Postava je vysoká téměř přes celou plochu papíru, opět se nachází v levé horní části. Trup je o něco delší než nohy a ani na obrázku č.7 ho chlapec F. nepropojil s hlavou krkem. Obličej ale nabývá stále realističtější podoby, po stranách hlavy vystupují uši a hlava má oválný tvar. Vlasy jsou detailnější, nad očima se lne hnědé obočí. Oči jsou v tomto případě zase kulaté s panenkou. Nos postavy je propracovanější, vypadá jako lidský. Ústa jsou ohraničená rty. Ruce navazují na ramena, avšak jsou v poměru s tělem celkem silné, prsty na rukou mají sice správný počet, ale na levé ruce od sebe nejsou oddělené, jakoby jen dokreslené do dlaně. Oblečení postavy je opět vydařené.

➔ Změny: chybí krk a oddělené prsty na levé ruce, lepší detailnost obličej (obočí, rty, nos, tvar očí) a vlasů, velikost postavy

Na posledním, 8. obrázku došlo k značenému zlepšení od první kresby. Umístění postavy se nezměnilo, levá horní část papíru. Postava je symetrická, propracovaná, nechybí detaily. V některých místech je však jednodušší než např. na obrázku č.7. Hlava má typicky oválný tvar, uši vykukují zpod vlasů, které jsou uzpůsobeny do účesu. Oči tentokrát

symbolizuje pouze černý puntík, nos je realistický a ústa stažená v úzkou čárku bez úsměvu. Hlava navazuje na trup krkem a z ramenou vedou dolů paže s pěti prsty. Trup má symetrický tvar, nohy jsou k němu souměrné. Postava je v náznaku nakročení.

Autoportréty od CH5 jsou obzvlášť zdařilé a úroveň zobrazení lidské postavy je vysoká. Určitě došlo k výrazným změnám v zobrazení a způsobu kresby detailů, ať už částí těla nebo oblečení. Od obrázku k obrázku se zdokonaloval v proporcích postavy a v realistických prvcích, např. ramena byla na začátku na prvních třech obrázcích hranatá, postupně je HC5 začal zaoblovat. Je však vidět, že chlapec nemá stále zakotvené důležité prvky jako je např. krk, který v některých kresbách velice dobře ztvární, v jiných naprosto opomene. Co se týče např. prstů, s jejich počtem nemá žádné problémy, na výjimku upozorňuje jen obrázek č.7, kdy si s prsty na levé ruce nepohrál a odbyl detaily. Jen s velikostí si ještě neví moc rady, jsou to příliš velké detaily, grafomotoricky náročné.

Příloha 8: Celková tabulka dívky

Tabulka zaznamenává zobrazení daných prvků v kresbě u dívek v průběhu půlročního výzkumu. Slouží pro přehled vývoje a splnění všech kritérií v celkem osmi výzkumných šetřeních. Barevné označení symbolizuje splnění všech stanovených kritérií.

	kresba č.	KRK	DETAILY V OBLIČEJI	DALŠÍ DETAILY V OBLIČEJI	PĚT PRSTŮ NA RUCE	RAMENA
D1	1.	1	1	1	1	-
	2.	1	1	1	1	-
	3.	1	1	1	1	-
	4.	1	1	1	-	1
	5.	1	1	1	1	1
	6.	1	1	1	1	1
	7.	1	1	1	1	1
	8.	1	1	1	1	1
D2	1.	-	1	-	-	-
	2.	-	-	-	1	-
	3.	.	1	-	1	-
	4.	-	1	-	-	-
	5.	1	1	1	1	1
	6.	1	1	1	1	1
	7.	1	1	1	1	1
	8.	1	1	1	1	1
D3	1.	1	1	1	-	-
	2.	1	1	1	-	-
	3.	-	1	-	-	-
	4.	1	1	1	1	1
	5.	1	1	1	-	1
	6.	1	1	1	-	1
	7.	1	1	1	1	1
	8.	1	1	1	1	1
D4	1.	-	-	-	-	-
	2.	-	-	-	-	-
	3.	-	-	1	-	-
	4.	-	-	1	-	-
	5.	1	1	1	-	-
	6.	1	-	1	-	-
	7.	1	-	1	-	-
	8.	-	1	-	-	-

Příloha 9: Celková tabulka Chlapci

Tabulka zaznamenává zobrazení daných prvků v kresbě u chlapců v průběhu půlročního výzkumu. Slouží pro přehled vývoje a splnění všech kritérií v celkem osmi výzkumných šetřeních. Barevné označení symbolizuje splnění všech stanovených kritérií.

	kresba č.	KRK	DETAILY V OBLIČEJI	DALŠÍ DETAILY V OBLIČEJI	5 PRSTŮ NA RUCE	RAMENA
CH5	1.	1	1	-	1	-
	2.	-	1	1	1	-
	3.	1	1	-	1	-
	4.	1	1	1	1	1
	5.	1	1	1	1	1
	6.	-	1	1	1	1
	7.	-	1	1	-	1
	8.	1	1	1	1	1
CH6	1.	1	1	1	1	-
	2.	-	-	-	-	-
	3.	1	1	-	1	-
	4.	-	1	-	-	-
	5.	-	1	1	-	-
	6.	1	1	1	-	-
	7.	-	1	1	-	-
	8.	-	1	1	1	-
CH7	1.	1	1	-	-	-
	2.	1	1	-	-	-
	3.	1	-	-	-	-
	4.	1	1	-	-	-
	5.	1	1	1	-	1
	6.	1	1	1	-	1
	7.	1	1	1	-	1
	8.	1	1	1	-	1
CH8	1.	1	1	1	-	-
	2.	-	1	-	-	-
	3.	-	1	1	-	-
	4.	1	1	-	1	1
	5.	1	1	-	1	1
	6.	1	1	-	1	1
	7.	1	1	1	1	1
	8.	1	1	1	1	1